

BİR OSMANLI SAHİL KASABASI: DARICA'DA TOPLUM VE EKONOMİ

An Ottoman Coastal Town Darıca: Society and Economy

Said ÖZTÜRK*

Özet

Orhan Gazi döneminde Osmanlı topraklarına dahil olan Darıca, İzmit körfezinin kuzey batı sahillerinde Müslim-Gayrimüslim nüfusun birlikte yaşadığı, tarım ve hayvancılığın yanında denizcilik yapılan bir vakıf köydür. Bu çalışmada, Çelebi Sultan Mehmet'in Bursa'da yaptığı Yeşil Cami, medrese ve imaretine vakfedilen Darıca'nın, uzun Osmanlı asırlarına tekabül eden dönem içinde idari yapısı ve demografik gelişimi incelenecek, tarım, sanayi ve ticaret alanında gelişmeler üzerinde durulacaktır. Buna ilâveten vakıf mallar üzerindeki tasarruf biçimleri, halk arasında ortaya çıkan kimi sorunlar ve çözüm örnekleri, küçük bir köy topluluğu içinde Müslim-Gayrimüslim ilişkilerinin seyri, afetler karşısında Osmanlı tecrübesinin detaylarını göreceğimiz 1910 yılında vukua gelen yangın ve 19. yüzyılda Darıca halkının iktisadi imkânları ve vergi yükü incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Darıca, Vakıf, İltizam, Temettuat, Müslim, Gayrimüslim

Abstract

Darıca, which was included in the Ottoman lands during the Orhan Gazi period, is a waqf village on the northwest coast of the Gulf of İzmit where Muslim and non-Muslim populations live together, agriculture and animal husbandry, as well as maritime activities. In this study, the administrative structure, demography, developments in agriculture, industry and trade, the forms of savings on foundation goods and the

* Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, saidozturk@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-2476-1475

public relations in Darıca, which was dedicated to the Yeşil Mosque, madrasah and *imaret* built by Çelebi Sultan Mehmet in Bursa, in the period corresponding to the long Ottoman centuries. Some problems and solutions that have emerged, the course of Muslim-non-Muslim relations in a small village community, the fire that took place in 1910, where we will see the details of the Ottoman experience in the face of disasters, will be focused on, and the economic opportunities and tax burden of the people of Darıca in the 19th century will be examined.

Keywords: Darıca, Vaqf, İltizam/ Tax farming, Temettuat, Muslim, Non-Muslim

1. Giriş

Orhan Gazi döneminde Osmanlı topraklarına dahil olan Darıca ve çevresi (1329), Fetret Devrinde kısa bir süre Bizans hakimiyetine girmiş olmakla birlikte (1403-1420) Çelebi Sultan Mehmet'in komutanlarından Gazi Timurtaş oğlu Umurbey tarafından tekrar fethedilerek Osmanlı hakimiyetine geçti. Osmanlı siyasi hâkimiyetine giriş şeklini kaynaklar, eman suretiyle olduğunu belirtir. *Neşri Tarih*'nde "Biri dabi Darıca derler. Ol abidle ita'at edüb verdi. Anı Sultan Mehmed, imaretine vakf etdi", *Solakzâde Tarih*'nde "Darıca adlı hisarda oturan düşman ise, Çelebi Sultan Mehmed'e itaati ihtiyar eyledi ve ahd u aman ile hisarı teslim ettile" der. Yani halk Çelebi Sultan Mehmet'in askerlerine silahla karşılık vermeden "ahd u aman ile" kendi rızasıyla Osmanlı hâkimiyetini tanıdılar. Savaş hukuku gereği eman suretiyle tebaalığa geçen bir bölge halkı zimmi statüsüne istihkak kesbetmiş olur. Can ve mal emniyeti ve din özgürlüğünü teminat altına alan bu statü gereği Darıca ve çevresinde Gayrimüslim nüfusun yoğunluğu Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar devam etmiştir¹. 1805 yılında Darıca'da ortaya çıkan bir anlaşmazlık sonucu Divan-ı Hümayun'dan çıkan bir kararda Darıca halkının "ahd u aman" ile Osmanlı tabiiyetine geçtikleri hatırlatılır².

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre, 827 (1423) hicri yılında Darıca'yı Çelebi Sultan Mehmet Han fethetmiştir. Gebze'nin nahiyesidir. 300 kadar hane, bir camii, bir hanı, bir hamamı, küçük bir çarşısı bulunmaktadır. Gebze'nin

¹ Derviş Ahmed Aşık: *Tevarih-i Al-i Osman (Aşıkpaşazâde Tarih)*, İstanbul 1332.s.93-94; Mehmet Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, Yay. F.R.Unat- M.A.Köymen, Ankara 1987, 2. Baskı, c.2, s. 549; Solakzâde: *Solakzâde Tarih*, Haz. Vahid Çabuk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1989, c.1, s.181.

² BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 16, s.52, hüküm 112, Evâhir-i R sene 1220 [19-28 Temmuz 1805] tarihli hüküm; Said Öztürk, *Osmanlı Belgelerinde Darıca*, İstanbul, 2005, s.184

iskelesidir. Gebze ise, Darıca'nın kuzeyinde bir saat mesafede, Bağdat ve Erzurum yolu üzerindedir³.

1861 yılında Anadolu arkeolojik araştırmalar için Fransız hükümetinin görevlisi olarak bulunan Georges Perrot, Anadolu'da gördüklerini ve intibalarını anlattığı eserinde Darıca ile ilgili şu bilgileri verir; “Darıca’da yedi yüz evden sadece yüz adedi Müslümanlara aittir. Altı yüz Rum aile çocukları için iki okul ve okula devam eden öğrenci sayısı iki yüz civarındadır. Rumlar eğitime büyük önem vermekte ve öğretmen ücretini kendileri karşılamaktadır. Köy civarında bol zeytin ağaçları yetişmektedir”⁴.

Ali Cevad’ın 1313/1895 yılında yayınlanan eserinde Darıca’dan şöyle bahsedilmektedir; “Şehremaneti mülhakatından Gekbûze kazasına mülhak bir nahiye merkezi olub Marmara denizi sahilinde ve Tuzla’nın biraz ilerisinde vaki’dir. Nahiyesi haylice cesim olub sebze ve meyvesi ve şarab ve rakısı ve zeytûnyağı ile meşhurdur. Şimendüfer hattı güzergâhında bulunduğundan ticareti dahi vâsidir”⁵.

2. İdari Yapı

Darıca idari olarak Gebze’ye olan yakınlığından dolayı daima Gebze’nin bir köyü, nahiyesi ve bucağı olarak görülmektedir. Evliya Çelebi, Darıca’dan bahsederken Gebze’nin nahiyesidir der⁶. 1845 yılına ait bir metinde Darıca kazasından bahseder ki, bu bilgi hatalıdır⁷. 1866 tarihli bir resmi yazışmada Darıca’dan bu tarihte “Kartal kazasına tabi Darıca karyesi” diye bahsedilmektedir⁸. 19. yüzyılın sonlarına kadar köy statüsünde olan Darıca, 1886 tarihinden itibaren nahiye statüsü kazanmıştır.

2.1. Nahiye Teşkili

1883 yılında iki yüzü aşkın Darıca ahalisi, köylerinin kazaya tebdili için verdiği mahzarda, köylerinin beş binin üzerinde nüfusa sahip ve senelik varidatın on beş bin liraya baliğ olduğunu, eğer kaza yapılırsa gerekli masrafın kendilerince karşılanacağını belirtirler. Böyle bir talebin geri planında Gebze kaymakam ve hâkiminin haksız tutumları yer alıyordu⁹. Yapılan incelemelerde

³ *Evliya Çelebi Seyahathamesi*, İstanbul 1314, c. 2, s.60-61.

⁴ Öztürk, age, s.13.

⁵ Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniye’nin Tarih ve Coğrafya Lugatı*, Dersaadet, 1313, s.381.

⁶ *Evliya Çelebi Seyahathamesi*, İstanbul 1314, c.2, s.60-61.

⁷ 12 Ramazan 1261 [14 Eylül 1845], BA, HR.MKT, nr. 9-23, Öztürk, age, s.78.

⁸ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 25, s.137, hüküm 231, Evâhir-i Şabân sene 1282 [8 17 Ocak 1866]; Öztürk, age, s.70.

⁹ BA, MB.İ.113/184. 19 Rebiülevvel sene 1300 ve Fî 17 Kanun-ı sâni sene 1298 [28 Ocak 1883].

kaza teşkiline “mütehammil” olmadığı¹⁰, ancak “cesamet ve ehemmiyeti cihetiyle” nahiye yapılabileceğine karar veriliyor, bu yönde 12 Şubat 1886 tarihli irade çıkıyor¹¹. İlerleyen tarihte, Aralık 1912 de, Darıca'nın “*cesamet ve ehemmiyet-i mevkiyesi cihetiyle, Gebze kazasının üç misli cesamette ve kalabalık ve sabül ve ticaretgâh bir mahal olduğu ve ala'l-busus mevsim-i sayfa züvvâr-ı ecnebiye eksik olmadığı*” gerekçeleri sunularak Üsküdar Mutasarrıflığı tarafından Darıca nahiyesinin birinci sınıfa terfi edilmesi için Dahiliye Nezaretine talep arz ediliyor¹². Bu talebin gerçekleştiğine vakıf değiliz. Nahiye statüsünde olmakla beraber yazışmalarda köy olarak yer alır. 1910 yılına ait bazı resmi yazışmalarda Darıca karyesi ifadesi geçer¹³. 1910 yılında vukua gelen yangın dolayısıyla yapılan yazışmalarda Darıca bazen nahiye bazen de kasaba olarak zikredilir. Bu tarihlerde Darıca'da belediye teşkilatının faaliyetleri belgelere yansımıştır. Bazı çalışmalarda birinin diğerinden iktibas ederek tekrarladığı Darıca Belediyesi'nin 1926 yılında kurulduğu şeklindeki değerlendirmeler hatalıdır. Mayıs 1915 de Gebze ve Darıca belediyeleri teftiş geçirmiştir¹⁴. 1919 ve 1920 yıllarında Darıca Nahiyesi belediye reisi Osman Ağa idi¹⁵. Cumhuriyet döneminde bucak statüsü de verilen Darıca'nın bu statüsü 1980'li yılların başında kaldırılmıştır. İdari yapısı Gebze'ye bağlı belde olarak devam ederken 2008 yılında ilçe statüsüne yükseltilmiştir.

3. Göç-Mübadele

Osmanlı asırlarında Darıca ve çevresine uzak ve yakından Türk göçleri vukua gelmiştir. Bu göçler Darıca merkezinde etnik yapının değişiminde kısmi bir etkisi olmuştur. Öyle ki, 1530 sayımında sadece iki Müslüman vergi mükellefi -bu isimler de muhtemelen sonradan ihtida etmiş olmalı- görülürken, 1573 yılında sayı 14'e¹⁶, 1844 Temettuat sayımlarında ise 85 vergi hanesine ulaşmıştır¹⁷.

BA, *İrade Dahiliye nr. 69835*. Öztürk, age, s.220.

¹⁰ BA, Y.A.RES. 20/11.

¹¹ BA, İ, ŞD, nr. 80/4713. Ayrıca bkz. ŞD, nr. 715/16

¹² BA, DH.İD. 144/56

¹³ BA, İML, nr. 1328 Za 7-2, Öztürk, age, s.112.

¹⁴ BA, DH.İUM, nr. 471/11; DH.UMVM, nr. 92/21

¹⁵ BA, DH.İUM, nr. 2025/14092, 10 Rebiülevvel 1339 /22 Teşrinsani 1336 [22 Kasım 1920]; Fikretin Yavuz, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Sahil Kasabası: Darıca”, *Gazi Akça Koca* (Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015, c.2, s.875.

¹⁶ Şahin Kılıç-Raif Kaplanoğlu, “Osmanlı Kuruluş Devrinde; Doğu Marmara Kıyılarında Türk İskânı”, *Çanakale Araştırmaları Türk Yılığ*, Sayı 21, Yıl 14 Güz 2016 Sayı 21, s.39 40.

¹⁷ BA, Temettuat Defterleri, nr. 3604

Rum Ortodoks yoğunluklu bu nüfus yapısı Lozan mübadele hükümleriyle tamamen değişecektir. Buradaki Rumlar, Selanik civarında Neo Rission ve New Aretsou adında iki kasaba başta olmak üzere Amerika, Fransa (Marsilya) gibi farklı ülkelere göç etmişlerdir. Mübadele gereği, Selanik, Yanya, Manastır, Drama, Serez, Kavala ve Girit adasından gelen Müslümanların bir kısmı Darıca'ya yerleştirilmiştir. Darıca'ya iskân edilenlerin kısm-ı ekserisi Giritlidir. Gelen bu Türk göçmenlere Rumlardan geri kalan evler tahsis edilmişti¹⁸. Darıca'ya iskân edilen mübadil göçmen sayısı kesin bilinmemekle beraber 1800 civarında olduğu tahmin edilmektedir¹⁹. 1960'lı yıllarda Romanya ve Bulgaristan'dan göç eden 250 aile de Darıca'ya yerleştirilmiştir²⁰.

4. Nüfus

Osmanlı dönemi Darıca nüfusunun gelişimini 16. yy başlarından itibaren takip edebiliyoruz. Vergiye esas olmak üzere hazırlanan defterlerden elde edilen bilgilere bakılırsa nüfusun 1530-1810 arasında durağan olduğu görülmektedir. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde nüfus iki katından daha fazla artmıştır²¹.

Nüfusun etnik özelliği Gayrimüslim lehinedir. 1455 tarihli tahrir defterinde: “*Kariye-i Darıca tabi-i Gökbüğe be-vilayet-i Koca-ili gâvurlardır*” ifadesi yer alır²². Rum Ortodokslar, mübadeleye kadar kasabanın nüfusunun ekseriyetini teşkil etmiştir. 16. yy başlarında (1530) Darıca'da 164 vergi hanesine ilave olarak bekâr genç erkek anlamında 36 mücerred bulunuyordu. Bu tarihte Darıca'nın

¹⁸ Darıca'ya gelen Türk muhacirlerle ilgili Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) bkz. Drama muhacirleri 272.0.0.11.20.99.1 (06.11.1924), 272.0.0.12. 43.64.9 (02.01.1925); Girit muhacirleri 272.0.0.11.17.78.11 (06.03.1924); Selanik Siroz muhacirleri 13.16.13.2.666/2023.8 (10.07.1926); Manastır muhacirleri 130.16.13.2.149.1.12 (12.07.1924); Yanya muhacirleri 130.16.13.2.1026.4110.3 (13.02.1925); F. Yavuz Uluğün, “Kocaeli’de Tarihsel Göçler”, *Gazî Akça Koca* (Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli tarihi sempozyumu bildirileri), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015 c.3, s.1301; Muhammet Sarı-Ayşegül Can, “Lozan Antlaşması Gereğince Girit’ten Türkiye’ye Göçün Basına Yansıyan Yönleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVIII/36 (2018-Bahar), s.49; Mehmet Kiracı, Cumhuriyet Döneminin İlk Göçü: Türk Yunan Nüfus Mübadelesi, YL Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s.143, 148.

¹⁹ Mutlu Kerem Kolcuoğlu, *Kariye-i Darıca’dan Darıca İlçesine*, İstanbul 2013, s.347.

²⁰ Uluğün, agm, s.1301.

²¹ BA, Tahrir Defteri, nr 438, 937/1530 tarihli s.791; ML_VRD_TMT_d (Temettuat Defterleri), nr. 3585, 3586, 3591, 3604, 3606; Gülfettin Çelik, Gebze (Sosyo Ekonomik Bir İnceleme) I-II, Gebze 2003, c. 1, s.118; Gülfettin Çelik “Kocaeli Yarımadasında Nüfus ve Yerleşim (15-19. Yüzyıllar)” *Gazî Akça Koca* (Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli tarihi sempozyumu bildirileri), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015, c.1, s.455, 458.

²² BA. Ali Emiri 71, s.9b’den Aktaran: Şahin Kılıç-Raif Kaplanoğlu, agm, s.40.

tahmini nüfusu 856 kişi idi²³. 1573 yılı tahrir defterinde hane sayıları aynı görünmektedir. Dolayısıyla toplam nüfusta bir değişiklik olmamıştır. 1615 tarihli bir cizye defterinde; “Vakf-ı Sultan Mehmed Han”a ait Darıca’da 210, yine 1671 tarihli bir kadı sicilinde Darıca’da 240 nefer kayıtlıdır²⁴. Cizye defterindeki bilgiler sadece belli erkek yaş gruplarını içine alan Gayrimüslim cizye mükelleflerini vermektedir. Bu sayıyı en azından iki-üç ile çarpmak gerekir, bu durumda 700 civarında Gayrimüslim nüfusa ulaşırız. İlerleyen tarihlerde 1764 yılında, vergi hane sayısı 14 Müslüman, 177 Gayrimüslim hane olmak üzere toplam 191’e yükselmiş olup tahmini toplam nüfus 955 civarında idi²⁵.

Tablo 1: Darıca Nüfusu (1530-1844/45)

	1530			1740		1751		1764		1844	
	Hane	Nefer	Tahmini nüfus	Hane	Tahmini nüfus	Hane	Tahmini nüfus	Hane	Tahmini nüfus	Hane	Tahmini nüfus
Müslim	2		10	14	70	14	70	14	70	85	425
G.Müslim	160		800	177	885	170	850	177	885	437	2185
Mücerred		36	36								
Muaf/Pirifâni	2		10								
Toplam	164	36	856	191	955	184	920	191	955	522	2610

1740 yılı: 3 Müslim + 11 haricden eken Müslim ve 177 Gebran

Kaynak: BA, Tahrir Defteri, nr.438, s.791; ML. VRD. TMT. d (Temettuat Defterleri), nr. 3585, 3586, 3591, 3604, 3606; BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 3, s.89, hüküm 345, Evâil-i Ca sene1164 [28 Mart-6 Nisan 1751] tarihli hüküm; Said Öztürk, Osmanlı Belgelerinde Darıca, s.152-4; Gülfetin Çelik, Kocaeli Yarımadasında, Nüfus Ve Yerleşim (15-19. Yüzyıllar), s.455, 458; Şahin Kılıç-Raif Kaplanoğlu, Osmanlı Kuruluş Devrinde; Doğu Marmara Kıyılarında Türk İskânı, s.39-40.

17. yüzyıl ortalarında Evliya Çelebi’nin verdiği bilgilere göre, Darıca’da 300 kadar hane bulunuyordu. Tahmini nüfusun 1500 olduğu söylenebilir. Ancak bu rakam yukarıda tablolarda verilen rakamlara göre biraz abartılıdır. 19. Yüzyılın başlarına gelinceye kadar toplam vergi hanesi 190’ı geçmemiştir²⁶. Osmanlı’nın ilk nüfus sayımı olarak da görülen 1831 tarihli nüfus sayımında Mevali-i devriyeden İlyaszâde Seyyid İbrahim Efendi İzmit ve havalisini tahrir etmiş fakat Darıca bu sayımda gözükmemektedir²⁷. 1840’lı yıllarda yapılan Temettuat

²³ BA, Tahrir Defteri, nr.438, s.791. Bir başka kaynakta 1530 yılında 2 Müslüman haneye karşılık 160 hane Gayrimüslim yaşamaktaydı. BA, MAD 22, s.17; TKA. TT. 579, v. 35a

36a. Aktaran; Kılıç- Kaplanoğlu, agm, s.39.

²⁴ Kılıç- Kaplanoğlu, agm, s.40.

²⁵ Çelik, agm, s.455.

²⁶ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul 1314, c. 2, s.60-61.

²⁷ Bu sayım sonuçları toplu halde yazma olarak İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu sayım sonuçları 1943 yılında yayınlanmıştır. Bu sayımda İzmit ve çevresindeki kaza nüfus

sayımlarına göre ise Darıca'nın beş mahallede toplam 522 vergi mükellefi bulunmaktadır²⁸. Tahmini olarak bu tarihlerde nüfusun 2610 kişi olduğu söylenebilir. Nüfusun etnik dağılımı ise 522 vergi mükellefinin 85'si Müslüman, 437'si ise Gayrimüslim olmak üzere toplam nüfusun 425 kadarı Müslüman, 2185'i ise Gayrimüslim idi. 1841 yılında Darıca Gayrimüslim kesimin genç-yaşlı bütün erkek nüfus sayımı yapılmıştır²⁹. Bu sayıma göre toplam 1068 kişi bulunmaktadır. Kadınları da eklediğimizde iki katı kadar bir Gayrimüslim nüfus yekûnuna ulaşırız. Temettuat defterlerinden ulaştığımız 425 kadar Müslüman nüfusu da eklediğimizde bu tarihlerde toplam 2600 civarında nüfus tahmini yapılabilir. Bu veri, Temettuat defterlerinde kayıtlı vergi mükellefleri üzerinden çıkardığımız toplam nüfus rakamı ile uyumludur.

Nüfus defterinde kişilerin adı, yaşı, şekli, cizye durumu (evsat, edna, ala) belirtilmiştir. Cizye 11 ve altındaki yaşlar için alınmamış, 12 yaştakilerin ise bir kısmı cizyeye tabi tutulmuştur. Defterlerde bütün erkek çocuklar kaydedilmiş olmakla beraber cizye mükellefiyetini belirten işaretler konulmamıştır. 1841 yılında Darıca'da Gayrimüslim mahallelerinde yaşayan erkek nüfusun mahallelere göre dağılımı şöyle idi³⁰:

Tablo 2: Darıca Gayrimüslim Nüfusu (1841)

Mahalle adı	Nüfus
Aya Nikita Mahallesi s. 1-8	324
Aşağı mahalle s.9-15	341
Aya Nikola Mahallesi s.17-21	217
Orta Mahalle s.23-27	186
Toplam	1068

Arkeolojik araştırmalar için bulunan Fransız Georges Perrot, 1861 yılında Darıca'da yedi yüz hane bulunduğunu, bunun yüzünün Müslümanlara, diğer altı yüzünün ise Rumlara ait olduğu tespitini yapar³¹. Perrot'un verdiği hane sayısına göre bu tarihlerde toplam nüfusun 3500 kadar olduğu tahmin edilebilir. 1883 yılında Darıca ahalsinin, köylerinin kazaya tebdili için verdikleri mahzarda (dilekçe), Darıca'nın beş binin üzerinde nüfusa sahip olduğu belirtilir³². 1910

rakamları yer alırken Darıca ve bağlı olduğu Gebze bulunmamaktadır. Bkz. Enver Ziya Karal, Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831, II. Baskı, Ankara 1997.

²⁸ BA, Temettuat Defterleri, nr. 3585, 3586, 3591, 3604, 3606.

²⁹ BA, NFS.d. 618. (H-29-12-1256 [21 Şubat 1841])

³⁰ BA, NFS.d, nr. 618, s.1-27.

³¹ Öztürk, age, s.13.

³² BA, MB.İ..113/184. 19 Rebiülevvel sene 1300 ve Fi 17 Kanun-ı sâni sene 1298 [28 Ocak 1883].

yılında vuku bulan Darıca yangını ile ilgili yazışmalarda ise, 800 civarında evin yandığı bizatihi tespit edilen Darıca'da 1400 kadar hanenin olduğu kaydedilir. Her hanede 5 kişinin bulunduğunu varsaydığımızda 1910'lu yıllarda toplam nüfusun 7000'e ulaştığı söylenebilir. 1840-1910 yıllar arasında nüfustaki bu aşırı yoğunlaşma dışardan göçler ve yüksek doğum oranları ile izah edilebilir. Zira 13 Ocak 1856-11 Şubat 1860 tarihleri arasında dört yıl içinde doğum ve ölüm oranlarını tespit eden bir istatistiğe göre, Darıca'da Gayrimüslimler arasında çocuk doğumları (tevellüd) 144, vefat sayısı 68'dir³³. Bu dört yıllık istatistiki veriye göre doğum oranları ölüm oranlarının iki kat üzerinde gerçekleşmiştir.

Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında Darıca nüfusu geriledi. 1959'da yapılan bir çalışma, Darıcalı yaşlı bir zâatın ifadelerine dayanarak 1910-1920 arasında Darıca nüfusunun 1500 olduğunu kaydetmektedir. 1924 yılına gelindiğinde ise Darıca nüfusu 400'e kadar düştü. Milli Mücadele yıllarında gerek Rumlar gerekse Türkler Darıca'yı terk etmişlerdi³⁴.

1910 yılında vukua gelen yangın felaketi ve daha sonra Kurtuluş Savaşı yıllarında Türklerin katliam korkusuyla verdiği göçler ile mübadele gereği verilen göçler sebebiyle nüfusun hızla gerilediği 1910-1924 yılları hariç Darıca sürekli göç aldı. 19.yy sonlarında başlayan ve Cumhuriyet döneminde devam eden bölgenin sanayileşmesi ve özellikle Bayramoğlu'nun turistik bir nitelik kazanması Darıca'nın nüfus yoğunluğunu artırdı 1970'lerden sonra nüfus hızlı bir artış trendine girerek günümüzde iki yüz binin üzerinde nüfusa ulaşmıştır.

Tablo 3: Cumhuriyet döneminde Darıca'nın nüfusu

Yıl	Nüfus	Yıl	Nüfus
1927	2115	1970	6560
1935	3243	1980	23905
1940	2859	1985	33551
1945	3014	1990	53560
1950	3213	2010	146896
1955	3825	2011	152542
1960	4952	2015	182710
1965	5575	2020	214796

BA, *İrade Dabilye nr. 69835*. Öztürk, age, s.220.

³³ BA, NFS.d, nr. 8893.

³⁴ Kolcuoğlu, age, s.346.

5. Sanayi

20. yüzyıl başlarına kadar Darıca'da tespit ettiğimiz sanayi kuruluşları sadece kireçhanelerdir. Kireçhaneler 16.yüzyıl. kayıtlarında yer alır. 1574 tarihli İzmit Kadısına yazılan bir hükümda kireç yakıcılığı meslek edinen köyler tek tek sayılmaktadır. Bu sayılan köyler, Üsküdar kazasına tabi Darıca, Tuzla, Mengiri, Pendik köyleridir³⁵. Darıca, İstanbul'un kireç ihtiyacının karşılandığı üretim merkezlerinden biri idi. 1702 yılında İstanbul'da artan kireç talebini karşılamak için Bakırköy, Yalova, Darıca, İzmit gibi yerlerdeki atıl işletmeler faaliyete geçirilmiştir³⁶. 1762 yılında İstanbul büyük yangını sonrası kirece aşırı ihtiyaç duyulunca, Kütahya, Bursa, Mudanya, Aydın ve civarlarına dağılan Darıcalı zimmi taifesinden kireç ustalarının herhangi bir mazeret ve ısrarlarına bakılmaksızın Darıca'ya iadeleri istenmiştir³⁷. 1782 tarihinde İstanbul'un ihtiyacını karşılamak üzere Selanik'e tabi Yeniköy'deki kireç ustaları Darıca'ya kireç yakmaları için getirilecektir³⁸.

19. yüzyılın sonlarında itibaren modern sanayi kuruluşlarının tesisi başlar. 1879 yılında Darıca ile Hereke arasında bir şeker fabrikası tesisi için Fenerler İdaresi Müdürü Mösyö Mişel izin talebinde bulunuyor³⁹. Ancak bu proje teşebbüs aşamasında kalmıştır.

Yirminci yüzyılın başlarına gelindiğinde, Darıca'da un ve çimento fabrikaları kurulmasına yönelik çalışmalar görülür. İlk teşebbüs 1904 yılında Osmanlı tebaasından İstirati Vozvoni'ye aittir. Vozyoni, Darıca'da bir un fabrikası tesis etmek istemektedir. Fabrikanın tesis edileceği yer, Büyükliman mahallinde Çelebi Sultan Mehmet'in vakıf arazisi içerisinde Yağ iskelesi tüccarlarından Andon Haçi Vasil ve İstirati Vozvoni'nin mutasarrıf olduğu bir dönüm tarladır. Bu arazinin sekiz yüz zira yerine buhar ile çalışan un fabrikası tesis edilmesi ve geri kalan kısmının ise bahçe şeklinde kullanılması, ayrıca tesis edilecek fabrikanın başka amaçlarla kullanılmaması şartıyla 30 Zilhicce 1322/7 Mart 1905 tarihinde ruhsat verilmiştir. Fabrika yapılacak arazi vakıf arazi olduğundan mukata-ı zemin olarak da vakfa kira ödenecektir. Ayrıca fabrika için

³⁵ BA, Mühimme Defteri, nr. 21, s.330, hüküm 778, 11 Muharrem 981 [13 Mayıs 1573] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.104; BA, Mühimme Defteri, nr. 23, s.333, hüküm 741, 15 Zilkade 981 [9 Mart 1574] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.106.

³⁶ Ahmet Refik, Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200), Enderun Kitabevi, İstanbul 1988, s.35, 36.

³⁷ BA, C.BLD, nr.118/5863. Fı evaili- Za 1175 [24 Mayıs 1762].

³⁸ BA, C.DH, 339/16908, Gurre-i Ra 1196/14 Şubat 1782. Kireç üretimi ile ilgili bkz. Zafer Karademir, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Ülkesinde Kireç Üretimi Ve Tüketimi", Tarih Peşinde -Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi-Yıl: 2018, Sayı: 19.

³⁹ BA, HR.TO. 465/53, [19 Eylül 1879 tarihli]

Avrupa'dan getirilecek alet ve edevatın emsalinde uygulandığı üzere gümrük resminden muaf olacaktır⁴⁰. Bu tesis işletmeye açılmış olmalı, zira 1915 tarihli bir yazışmada öteden beri ekmekçiler cemiyetinin idare ettiği Darıca un fabrikasından söz edilmektedir. Bu fabrika bölge halkının un ihtiyacını karşılıyordu⁴¹.

Bir diğer teşebbüs ise, 1910 yılında çimento fabrikası kurma teşebbüsüdür. Fabrikanın kuruluşuna zemin hazırlayan şirket “Arslan Osmanlı Anonim Şirketi” namıyla İstanbul’da Osmanlı vatandaşı olan Rum asıllı Andrea Hacı Kiriya, Konstantin Glitsos, Marko G. Langas, Kimyager Kiriya Syngros, Demetrius Yanakopulo ve Nikolas Zarkali tarafından 1910 yılında kuruldu⁴². Taş Liman mevkiinde Çelebi Sultan Mehmet’in vakfından olan bağ ve zeytinliğe, kireç ve çimento imal etmek üzere fabrika kurulması talebiyle şirket kurucuları arasında ismi geçen Galata’da İspekor İsyon Jeneral Han’ında mukim Markolanga (Marko G. Langas) namına mühendis Süreyya Bey müracaatta bulunur. Arazinin mülkiyeti vakfa ait olmakla beraber tasarrufu adı geçen Markolanga’ya aittir. Fabrika yapılmak istenen arazinin mesahası ise on yedi dönüm üç evlek iki yüz iki zira’dır. Yapılan incelemede arazi üzerine fabrika inşasında bir mahzur olmadığı tespit edilmiştir. Fabrikanın yasal sınırlar içinde faaliyetlerini sürdürmesine hükümetçe dikkat olunmak ve bedel-i ferağına karşılık olarak senelik olarak vakfa 49 kuruş 20 para tahsis edilmek üzere ruhsat verilmiştir. Ruhsat işleminden sonra fabrika inşasına müsaade edilir⁴³. Fabrika Arslan Osmanlı Anonim Şirketi unvanı altında faaliyette bulunacaktı. Fabrikanın tesisini bir Danimarka şirketi üstlenmişti. Fabrika kuruluş aşamasında yılda 20.000 ton sun’i çimento ve 10.000 ton su kireci üretmek üzere planlanmıştı, fabrika tamamlanmadan yıllık çimento üretimi 30.000 ton ve su kireci üretimi de 20-25.000 ton olacak biçimde genişletilmesi gündeme geldi. Fabrika Ekim

⁴⁰ İ.DFE, nr.16/17, 30 Zilhicce 1322/ 22 Şubat 1320 [7 Mart 1905] tarihli İrade-i Seniyye; BA, İ. RSM, nr. 6 Ra 1322-4, 6 Rebiülevvel 1322/ 9 Mayıs 1320 [21 Mayıs 1904] tarihli İrade-i seniyye; Darıca’da kurulacak dakik fabrikasına dair BEO 2340/175458, 10 Ra 1322 [25 Mayıs 1904]; Büyük liman mevkiinde kurulacak un fabrikası BEO, 2523/189220, 4 M 1323 [11 Mart 1905]; Öztürk, age, s.110, 118.

⁴¹ BA, DH.İ.UM, nr. 89-1.

⁴² Emre Dölen, ‘Osmanlı Döneminde Kocaeli’ndeki Sanayi Kuruluşları’, *Gazi Akça Koca* (Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli tarihi sempozyumu bildirileri), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015, c.2, s.682.

⁴³ BA İ.ML, nr. 88/2, 7 Zil’-kade sene 1328 Fi 27 Teşrin-i evvel 1326 [9 Kasım 1910] Tarihli İrade-i Seniyye. 17 Zilhicce 1328/ 6 Kanunievvel 1326 [20 Aralık 1910] tarihli irade için bkz. İ. TNF, nr. 22/31: Öztürk, age, s.112. Padişah iradesi çıkınca gereğinin icrası için dönemin sadrazamı Talat Paşa imzasıyla Defter-i Hakani Nezareti’ne ve Ticaret ve Nafi’a Nezareti’ne tebligat yapılmıştır. Ayrıca Dahiliye Nezareti’nden İstanbul Valiliğine yazı gönderilmiştir. BA, DH-ID, nr. 107-10. Öztürk, age, s.114-116.

1911'de işletmeye açıldı. Bu fabrikanın kuruluş aşamasında gerekli alet ve edevatı Avrupa'dan gümrük muafiyeti tanınarak getirildiği gibi, fabrikayı işletecek ustalar da Avrupa'dan getirilmişti. 1911 yılında işletmeye açılan bu fabrika ile 1912 yılında işletmeye açılan Eskişehir çimento fabrikasını işleten iki ayrı şirket, "Arslan ve Eskişehir Müttehit Çimento ve Su Kireci Fabrikaları Anonim Şirketi" adıyla 1920 yılında birleşti. Cumhuriyet dönemine gelince, Eskişehir fabrikasının üretimi 1940'da durduruldu. Darıca'daki fabrika ise zaman zaman aksamalarla beraber üretime devam etti. Şirket 1978'de Türkiye İş Bankası'na geçti ve şirketin adı "Arslan Çimento Anonim Şirketi" oldu. 1989'da Fransız Lafarge şirketine satıldı ve sonunda Lafarge'ın Türkiye'den ayrılması üzerine fabrika 2009'da OYAK Çimento Grubu'na satıldı⁴⁴.

6. 19. yüzyıl Ortalarında Darıca Halkının İktisadi İmkânları ve Vergi Yüğü

1840'lı yıllarda ve Tanzimat'ın cari olduğu yerlerde verginin yeniden tespiti amacıyla yapılan sayımlar ve bu sayımlar sonucu oluşan Temettuat defterleri sayesinde kişilerin sahip olduğu tüm menkul ve gayrimenkul mal varlıklarını, sınai, ticari faaliyetlerini, yıllık kazançlarını ve bu kazanç üzerinden tarh edilen vergi yükünü tespit edebiliyoruz⁴⁵. Bu kaynakların verdiği bilgilere göre; Darıca'da yaygın hububat tarımı ile beraber bağcılık, zeytincilik ve sebzeçilik de gelişmiştir. Zeytin yetiştiriciliğinde arazi büyüklüğü yerine ağaç sayısı verilmiştir. Tarımda kiracılık yöntemiyle işletmecilik yapılmakta, ancak sınırlı olduğu görülmektedir. Koyun, keçi, inek, camus, öküz gibi büyük ve küçükbaş hayvanı beslenmekte, beygir ve merkepten taşımacılıkta faydalanılmaktadır. Bir sahil kasabası olması dolayısıyla balıkçılık yapılmakta, balıkçılık için mülk ve vakıf dalyanlar bulunmakta ve dalyanlarda hissedarlık yaygın görülmektedir.

Tarım işletmeleri küçük ölçekli işletmelerdir. Nadasa bırakılan araziler içinde 165, 75, 60, 40, 30, 18, 17, 16 ve 15 dönümlük sınırlı sayıda işletme bulunmakta, diğerleri daha küçüktür. Ekilen araziler içinde ise 100, 50, 26, 25,

⁴⁴ Geniş bilgi için bkz. Dölen, a.g.m, s.681- 686. Gebze'nin Darıca karyesinde "Arslan" ve Eskişehir karyesinde "Eskişehir" çimento ve su kireci fabrikalarından oluşan "Arslan ve Eskişehir Müttehit Çimento ve Su Kireci Fabrikaları Anonim Şirketi"nin nizamname-i dahili ile emval-i gayr-ı menkulesi hakkında bazı ifadeyi havi Şirket Müdürü Dimitri Ekyadi Efendi'nin arzuhali, BA, ŞD.3180/28, (İstida 49) H-29-08-1340/ 29 Nisan 133[29 Nisan 1922] tarihli.1917 yılında ustabaşı Kopenhaglı (Danimarka) Möşyö Anderest'dir. BA, DHEUM. 5. Şb., nr. 44/ 7; Öztürk, age, s.124.

⁴⁵ Geniş bilgi için bkz. Said Öztürk, "Türkiye'de Temettuat Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c.1, sayı 1. İstanbul 2003, s.287-304; Said Öztürk, Temettuat Tahrirleri, Akademik Araştırmalar Dergisi, Sayı 4-5 (Osmanlı Özel Sayısı), İstanbul 2000.

17, 15, 13, 12 dönüm büyüklüğünde yine sınırlı sayıda işletme dışındakiler küçüktür. Bağcılık yapılan tarım işletmeleri yaygın olup küçük ölçeklidir.

Tarım ve hayvancılık dışı faaliyetlere bakıldığında deniz ve kara taşımacılığı yapılmaktadır. Hamam, mağaza, fırın işletilmekte, berber, kasap, bakkal, enserci (nalbur), duhancı dükkanları, kahvehaneler bulunmakta ve bekâr odası, Arnavut odası diye tanımlanan odalar yıllık kiraya verilmektedir. Bir kasaba görünümüne sahip Darıca'da atölye düzeyinde herhangi bir sınai işletme kaydı görülmemektedir.

Osmanlı Arşivi'nde Darıca'ya ait beş adet temettuat defterinde kayıtlı 522 vergi mükellefi bulunmaktadır⁴⁶. 1845 yılına ait bu defterlerden sadece bir defter Müslüman ahaliye aittir. Darıca'nın İslam ahalisine ait defterde vergi mükellefi 85 kişi kayıtlıdır. İslam ahalinin yıllık vergilendirilen kazanç toplamı 124102 kuruş, yıllık toplam vergisi ise 4651,5 kuruştur. Gayrimüslim kesim ise 437 vergi hanesinden oluşmaktadır. Toplam yıllık gelir 501314, tarh edilen vergi ise 34116 kuruştur. Tanzimat sonrası mali reform çerçevesinde yapılan bu sayımlar sonucu Darıca toplamı 625416 kuruş yıllık gelire karşılık tarh edilen vergi 38767,5 kuruştur. Gelir üzerinden % 6.2 oranında vergilendirme yapılmıştır.

7. Vakıflar

Çelebi Sultan Mehmet'in Darıca ve çevresini tekrar Osmanlı hâkimiyeti altına almasında Bursa'da yaptırdığı (822 (1419) Yeşil Cami, medrese ve imaretinin etkisi olduğuna Osmanlı vakâyinâmeleri işaret etmektedir⁴⁷. Bu hayır müesseselerine vakıflar tayin etmek istediğinde, istişarede bulunduğu devlet adamları Çelebi Mehmet'e, Timur hadisesi dolayısıyla Bizans'ın eline geçen İstanbul mıntıkasındaki bu yerlerin tekrar alınarak vakıf tayin olunmasını tavsiye ederler. Bunun üzerine, İzmit körfezindeki Hereke, Gebze, Darıca, Kartal, Pendik taraflarını komutanlarından Gazi Timurtaş oğlu Umur Bey'i göndererek 1420 yılında fetheder. Çelebi Sultan Mehmet, Darıca dahil olmak üzere bu bölgede pek çok yeri, Bursa'da yaptırdığı cami ve imaretine vakfetmiştir. Buradaki vakıf işlemi tahsisat kabilinden vakıf olup, arazilerin yıllık vergi gelirlerinin Yeşil İmaret'e tahsis edilmesidir.

Vakfedilen Darıca köyü mukataa haline getirilmiş ve tarım arazileri iltizam yöntemi ile işletilmiştir. 18. yüzyıla ait bazı metinlerde Darıca mukataasının

⁴⁶ BA, Temettuat Defteri, nr. 3585, 3586, 3591, 3604, 3606. Öztürk, age, s.287-463

⁴⁷ Derviş Ahmed Aşıkî: *Tevarih-i Al-i Osman (Aşıkpaşazâde Tarîhi)*, s.93; Solakzâde: *Solakzâde Tarîhi*, c.1, s.181; Hoca Sadettin Efendi, *Tacî't-Tevarih I-V*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, 1992, c.2, s. 108.

malikâne-ömür boyu iltizam- haline getirildiği kayıtlıdır⁴⁸. Selatin vakıflarında mütevellî yönetimindeki bütün tasarruflar nazır denetimine tabi idi⁴⁹. Bu düzenlemeye bağlı olarak Çelebi Sultan Mehmet vakfına Darussade Ağaları nezaret etmiştir⁵⁰. 1751 tarihli bir hükümde Gebze nahiyesine tabi Darıca köyünde on dört Müslüman, yüz yetmiş Hristiyan ile Akpınar köyünde altmış dokuz reayanın hububat öşrü, bâd-ı heva ve diğer vergileri toplamı 33996 akçenin Sultân Yıldırım Hân'ın oğlu Sultân Mehmet Hân'ın vakfına ait olduğu belirtilmektedir. Bir istisna olarak ihtisap ve ihzariye vergileri Gebze, Darıca ve diğer nahiyeye ve köylerde vakıflara gelir kaydedilmeyerek kapucuoğullarına tevcih olunmuştur. Yapılan incelemede “*Defter-i Hâkanî mantûka üzre Üsküdar kazâsı muzâfâtından nevâhî-i sâbıkâ'l-beyân ihtisâb ve ihzâriyyesi hîn-i tahrîrde muharrir kalemîyle zîker olunan evkafa bâsıl yazılmayıp ve bu makûle hîn-i tahrirde bâsıl yazılmayan ihtisâb ve ihzâriyye Dîvân-ı Hümâyûn tarafından derkenâr olunan kanûn üzre kapucu oğullarına mahsûs*” olduğu tespiti yapılır. İhtisap ve ihzariye vergisinin aidiyeti konusunda görülen bu dava sonucu verilen kararın ayrıntılarında bölgenin vakıf tarihini ilgilendiren şu bilgiler bulunmaktadır;

- 1- Gebze nahiyesine tabi İstavros, Kısıklı, Kuzguncuk köylerinde otuz altı Müslüman ve otuz altı Hristiyan re'âyânın hububat öşrü, bâd-ı heva ve diğer vergileri toplamı 27085 akçe, bu gün Kısıklı'da Alemdağ caddesi üzerinde bulunan Bostancıbaşı Abdullâh Ağa'nın mescid ve çeşmelerine vakıf olarak tahsis edilmiştir.
- 2- Gebze nahiyesine tabi Kartal köyünde seksen dört reayanın hububat öşrü, bâd-ı heva ve diğer vergileri toplamı 10611 akçe Orhan Bey tarafından Gebze'de ki camiine vakıf olarak tahsis edilmiştir.
- 3- Gebze nahiyesine tabi Pendik köyünde yüz on bir reayanın hububat öşrü, resm-i arus, cürm ü cinayet ve bâd-ı heva ve diğer vergileri toplamı 6790 akçeyi Fazlu'l-kadî (?) Gebze'de İsmâîloğlu Hüseyin'den satın alıp zâviyesine vakf eylemiştir.
- 4- Gebze nahiyesine tabi Darıca köyünde on dört müslüman, yüz yetmiş hristiyan ile Akpınar köyünde altmış dokuz reayanın hububat öşrü, bâd-ı heva ve diğer vergileri toplamı 33996 akçe Sultân Yıldırım Hân'ın oğlu Sultân Mehmet Hân'ın vakfına ait olduğu.

⁴⁸ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 12, s.295, hüküm 857, Evâil-i C sene 1210 [13-22 Aralık 1795] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.44-45.

⁴⁹ Ahmet Tabakoğlu, Osmanlı Mali Tarihi, İstanbul 2016, s. 446.

⁵⁰ BA, Şikayet Defterleri, nr. 62, s.7 hüküm 2, Evâsıt-ı Za sene 1124 [10-19 Aralık 1712] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.38.

- 5- Gebze nahiyesine tabi Yiğit, diğer adı Tuzla köyünde yedi Müslüman, üç mahalle, iki yüz on sekiz hristiyan'ın hububat öşrü, bâd-ı heva ve diğer vergileri toplamı 54706 akçe Bursa'da merhum Yıldırım Bayezid'in imaretine vakfedilmiştir.
- 6- Gebze nahiyesine tabi Orta, diğer ismi Maltepe köyünde elli dört reaya ile Adakenise diğer ismi Sürgünler köyünde elli dört reyanın... akçelik vergisi Şehzâde Sultân Mehmet Hân câmi'-i şerifine vakfedilmiştir.
- 7- Gebze nahiyesine tabi Medgerun(?) diğer ismi Kadî (Kadıköy) köyünde altı müslüman, seksen altı Hristiyan ve bir zemin Sultân Selîm Hân vakfına tahsis edilmiştir.
- 8- Çenger köyünde dört Müslüman, iki yüz on hristiyanın hububat öşrü, resm-i arus, cürm ü cinayet vergileri toplamı 14396 akçe Kadı Fazlullah zaviyesine vakfedilmiştir⁵¹.

8. Darıca Yangını

1910 yılında çıkan büyük yangın, kasabanın yapısını, etnik dağılımını ve iktisadi hayatı önemli ölçüde etkilemiştir. 17 Kasım günü sabah saatlerinde başlayan yangın, bütün kasabayı ihata etmiş ve güçlkle akşam saat 5 sularında söndürülebilmıştır. Yangından çevre kazalar ve İstanbul kısa sürede haberdar edilerek hızla kontrol altına alınmıştır.

Tespitlere göre, 1400 hanelik kasabada 815 hâne, 90 dükkan, 40 mağaza, 3 yağhâne, 1 ayazma, 11 fırın, 4 kilise, 1 hamam, 9 kahvehâne, 1 eczahâne, 2 han, 9 bekâr odası yanmıştır. Yangından 322 hâne, 9 dükkan, 30 mağaza, 5 yağhâne, 4 fırın, 11 kahvehâne, 1 eczahâne, 2 samanlık, 2 değirmen, 1 Düyun-ı Umumiye binası, bir camii ise kurtulmuştur. Başka köy ve kasabalarda ikamet edenler hâric olmak üzere 3465 nüfus felakete duçar olmuştur. 1064 kişinin hâneleri kurtulmuş ise de yanan mahallerde mağaza, fırın, hâne vs.binaları hasar görmüştür.

Yangına duçar olan halkın yardımına hızla koşulmuş, gıda ve barınma ihtiyaçları sağlanmaya çalışılmıştır. Üsküdar, Kartal, Gebze, Hereke ve Karamürsel'den ekmek ve çadır gelmiş, aynı ve nakdi yardımlar yapılmıştır.

İlerleyen günlerde yangın felaketine maruz kalanların askerde bulunan çocuklarının terhis edilmesi ve beş sene müddetle askerlikten muaf tutulmaları talep edilmiş ancak bu talep Harbiye Nezareti tarafından kabul görmemiştir.

⁵¹ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 3, s.89, hüküm 345, Evâil-i Ca sene1164 [28 Mart 6 Nisan 1751] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.152-4.

Yangından zarar gören ailelerin on sene müddetle aşar ve emlak vergisinden muafiyetlerine karar verilmiştir.

Darıca yangını ile ilgili olarak mahallinde yürütülen tahkikat sonuçları bir rapor halinde Dâhiliye Nezareti'ne sunulmuştur. Bu raporda, yanan binaların toplamının 817 adede ulaştığı, kasabanın yeniden tanzim edilmesi, yapılması planlanan evlerin bir inşaat heyetinin nezareti altında yapılması ve sokakların genişletilmesi gereği üzerinde durulmuştur. Darıca'nın yeniden tanzimi ve bina yapımı için gerekli 120.000 lira kredinin Ziraat Bankası'ndan karşılanması raporda yer almaktadır. Evlerini yenileyecek ailelere -bu evlerin ipotek suretiyle-bankadan kullanılacak krediye Maliye Nezareti'nin kefalet etmesine dair kanun çıkarılmıştır. Ne var ki, bu kredi talebi banka tarafından kabul görmemiştir

Yangın sonrası yaraların sarılması yönünde atılan hızlı adımlar zamanla gevşemiştir. Darıca'nın yeniden tanzimi ve arsa sahiplerine arsalarının gösterilebilmesi için lazım gelen haritanın çizimi birkaç yıla varan sürüncemeye bırakılmıştır. Önce 200 liraya anlaşılan mühendis kısmen masraf yaparak haritanın çizimini deruhde etmiş, ancak taahhüd edilen paranın ödenmemesi üzerine harita yarıda kalmıştır. Haritanın çizim masraflarının hangi kurum tarafından ödenmesi gerekeceği uzun tartışmalara ve yazışmalara sebep olmuştur. Bu konuda İstanbul Valiliği'nin ısrarlı takibi dikkati çekmektedir. Valilik nihayet halkın daha fazla sıkıntıya düşmesini önlemek ve meseleyi çözüme kavuşturmak maksadıyla valiliğin kendi hesabından bu parayı ödemeyi üstleniyor. Sonunda Kadıköy Metropolitliği gerekli parayı karşılayarak haritanın çizilmesi gerçekleşiyor, Darıca halkı da gösterilen arsalarına evlerini yapmaya başlıyor. Bu arada geçen 2-3 yıllık zaman süresince Darıca halkı çadırlarda ve geçici barınma yerlerinde hayatlarını sürdürecektir.

Yangın felaketine maruz kalanlara dağıtılan ekmeğin bedelinin ödenmesi de benzer sıkıntılara sebep olmuştur. Yine, oluşturulan yardım komisyonunun hesaplarının görülmesi ve teftişi meselesi de uzun yazışmalara sahne olacaktır. Sonunda, yangına maruz kalanlar için oluşturulan yardım komisyonunun hesapları sıkı bir teftişe tabi tutulmuştur⁵².

9. Hukuka İntikal Eden Meseleler

Darıca'da farklı dini ve etnik kimliklerin bir arada yaşamasından kaynaklanan meseleler olduğu gibi hayatın olağan akışı içerisinde bütün Osmanlı

⁵² Darıca yangını ile ilgili geniş bilgi için bkz. Öztürk, age, s.465-603.

şehir, kasaba ve köylerinde görülmesi muhtemel birçok mesele de görülmektedir. Tarım, hayvancılık ve ticari alanda yaşanan birçok anlaşmazlığın yanında, ehl-i örf taifesi (yöneticiler) ve mültezimlerin kanun dışı uygulamaları, haksız müdahale ve talepleri, ceza hukukuna ilişkin cinayet, tecavüz ve diyet davaları, hibe, emanet, miras, borç-alacak davaları, vakıf arazilerin işletilmesinden kaynaklanan davalar, dini hayatın pratiklerinin yerine getirilmesi aşamasında görülen müdahaleler ilgili idari ve yargı kurumlarına intikal etmiştir.

9.1 Müslüman Halkın Yaşadığı Zorluklar

Müslüman ve Gayrimüslim kesimlerin bir arada yaşadığı Darıca'da dini aidiyetler sebebiyle yaşanan kimi sorunlar hem halkı hem de yönetim mekanizmasını fazlasıyla meşgul etmiştir. 18. yüzyılın ortalarında yaşanan hadiseler, Gayrimüslim nüfus yoğunluğunun, Müslüman halk üzerinde bir baskıya dönüşme eğilimine girdiğine delalet etmektedir. Mevcut literatür yüzyıllar boyunca Osmanlı toplumunda yaşayan Gayrimüslim unsurlara Müslümanların müsamaha ile yaklaştığını belirtirken, Gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı Darıca'da bilakis, Müslüman ahalinin dini vecibelerini yerine getirmede zorluklarla karşılaştığına tanık oluyoruz.

1759 tarihinde Gebze nahiye naibinin arzında ayrıntılarını göreceğimiz hadise şöyle cereyan etmiştir: Darıca köyü camii köy dışında olması sebebiyle çarşıdaki esnafa namaz vaktini duyurmak için camii müezzini es-Seyyid Ömer Çelebi ibn-i Ali nida etmektedir. Müezzinin bu nidasına Papasoğlu Todoraki veled-i Mavridi adlı şahıs karşı çıkar, müezzini darp etmek ister, küfürlü sözler söyler. Müezzini Seyyid Ömer şikayetçi olur. Mahkemede şahidlerin şهادetiyle sabit olan bu suçuna ilaveten, şahitler Todoraki hakkında mecliste şu ifadelerle ayrıca yer verirler; *“mesfur kendi halinde olmayub daima ba'zı ehl-i İslâma şütum-ı galîza şetm ve betk-i ırz edüb liecli'l-murâfa'a zabıtı ma'rifetiyle huzur-ı şer'a ihzar murad olundıkda firar ve gaybet ve bir zamandan sonra yine karye-i mezbûreye gelüb ber-vech-i meşrub mel'anet ve şekavete cesaret birle ahâli-i karye ta'ciz ve tekdirden hâli olmamağla ol vecible bir dürlü emn u rahatımız olmadıgı...”*⁵³. Günümüz ifadesiyle; bu zât kendi halinde olmayıp, Müslüman halktan bazı kimselere ağır küfürler söylemekte, ırzlarına tecavüz etmektedir. Davasının görülmesi için zabitler marifetiyle mahkemeye celbedilmek istendiğinde firar edip kaybolmaktadır. Bir süre sonra yine köye gelip açıklandığı üzere melanet ve şekavete tekrar cesaret etmektedir. Bu sebeple köy halkı taciz ve tekdirden hâli olmayıp, emniyet ve rahat içinde değiliz.

⁵³ BA, Cevdet Zabtiye, nr. 403, 10 Ramazan 1172 [7 Mayıs 1759] tarihli Gebze nahiyesi naibinin arzı; Öztürk, age, s.158.

Hadise sadece bir kişiyle, tekil bir hadise ile sınırlı kalmamıştır. Darıca İslam ahalisinden yüz elli kişinin üzerinde kimse naib huzuruna gelerek, Darıca köyünde ehli zimmet reayanın Müslüman ahaliye yaptıkları zulüm ve teaddinin önlenmesini talep ederler. Gelişen olayların detaylarına bakılırsa; Darıca köyündeki ehli-i zimmet reaya (Hristiyan gruplar) gece-gündüz alet-i harb denilen kesici- öldürücü aletlerle dolaşmaktadırlar. Ehl-i İslam'dan sekiz kişiyi öldürmek kasdıyla yaralamışlar, bir kişiyi katletmişler, genç bir çocuğun ırzına tecavüz etmeye teşebbüs etmişler, Küçükliman bölgesinde bir kişinin başına sopa ile vurarak öldürüp denize atmışlar, hamam civarında yine ehli-i İslam'dan bir kişiyi katl, Ramazan ayının 9. gününde Papasoğlu Todoraki, diğerlerinin de tahrikiyle cami müezzini Seyyid Ömer'in ikindi vaktinde ezan sırasında küfürlü sözler söyleyerek üzerine yürümüştür. Bu tür olaylar devam etmiştir. Yine, Darıca'da bekâr olarak yaşayan Mehmed bin Hüseyin, Yamandı zimmetinde olan hakkını talep için evine vardığında boğazına çatal dirgen dayamış, ayağı üzerinde salbetmek (asmak) istemiş, küfürlü sözler söyleyerek kesici aletlerle katletmek kasdıyla Mehmed bin Hüseyin'in üzerine yürümüştür. Sotori isimli kişi, Molla Mustafa'nın üzerine tüfekle hücum etmiş, tüfekten çıkan barutun alevi yüzünü ve gözünü yakmıştır. Meclise çağrıldıklarında bazıları firar etmiş, bazıları ise ele vermemekle hak yerini bulmamıştır. Yine isimleri yazılı beş zimmi şahıs, Ömer bin Mustafa isimli genç çocuğu katletmek amacıyla küfürlü sözler söyleyerek tüfek ve şiş ile üzerine hücum etmişler, Ömer ellerinden kurtulup köy zabiti Osman'a şikayetçi olmuştur. Köy zabiti Osman, bu hadiselerin faileri zimmi şahıslara müsamaha göstermiştir.

Ayrıca, Darıca'da bu olayların tırmanmasında etkin olan (ser-cemiyetleri) kimseler (isimleri kaydedilmiş) hukuka aykırı olarak kilise ve manastırlarını bütünüyle tamir ve kiliselerine “*vaz'-ı kadîmlerinden ziyâde yirler zamm u ilhâk*” yani ilaveler yapmışlar. Konu hakkında daha önce bu hareketleri yapanlar uyarıldığı ve mani olunduğu halde, işin muhatapları fiillerine devam etmişler, kiliselerinde daima nakus çalmışlar, putlarını kilise dışına çıkararak çarşı ve mahalle arasında gezdirip herkese göstermek istemişler, bir tür “*izhâr-ı şî'âr-ı küjfr*” ederek ezân-ı Muhammedîye mâni' olmuşlar. Bu kimseler Darıca'nın yerleşik halkından olup, köylerinde “*ehl-i İslâm istemezüz cûkân ve illâ cebren ve kabran ibrâc iderüz*” diye İslam ahali üzerinde baskılara devam etmişlerdir.

Köyün İslam ahalisinin günden güne kaçan huzurlarını temin için Üsküdar kadısına yazılan emirde, hukuk bilen, dindar bir naib ile ocak tarafından tecrübeli, müstakim ve mutemed bir mübaşir tayin edilmesi, adı geçen kişilerin yargılanması, katillerin tespiti ve ehli-i İslam ahaliye zulmedenler kimler ise tek tek hasımlarıyla hak ve adalet üzere davalarının görülmesi, katl ve diğer suçları işleyenler tespit edildiğinde hapsedilmeleri, durumun dosyası ile İstanbul'da ilgili

makamlara bildirilmesi, sonra sadır olacak padişah fermanı doğrultusunda gereğinin yapılması istenir. Yazılı emrin devamında; “*abad-i tarafeyne gadr u himâyeden ve celb-i mâl misillü bâlât-ı nâ merzıyyeden be gâyet tevakê ve mücânebel*” yani, her iki tarafa ne gadr ne de himaye edilmesi ve menfaat talebinden şiddetle kaçınılması yönünde kuvvetli ikaz yapılır⁵⁴.

İlerleyen tarihlerde Danca’da yaşayan farklı etnik gruplar arasında bu tür çatışmalar görülmektedir. 1887 yılında Müslüman, Hristiyan ve Arnavutlar arasında çıkan münazaada ölen ve yaralanan olmuştur. Rumlardan bir ölü, beş yaralı, Arnavutlardan üç kişi yaralanmıştır. Yapılan incelemelerde bu kargaşanın sarhoşluktan kaynaklandığı tespit edilmiştir⁵⁵.

9.2. Halkın Ortak Şikâyetleri ve Talepleri

Huzur ve sükûnu bozan, mağduriyete sebebiyet veren bazen bir kişi bazen bir eşkıya taifesi köy halkının ortak şikâyetlerine konu oluyordu. Etrafa terör estiren Hacı Eyyûb oğlu Mustafa isimli şahıstan Müslim-Gayrimüslim bütün Danca halkı şikâyetçi olmuştur. 1764 yılında yakalanıp Seddülbahir Kalesine kalebend edilmesi yönünde karar çıkarılır⁵⁶. 19. yüzyılın ortalarında Danca halkı köylerinde bulunan “başibozuk” bir taifenin köylerinden çıkarılmasını talep edeceklerdir⁵⁷. Bazen de kadı, nâib, voyvoda, subaşı gibi ehl-i örfе (yönetici) gidip gerçeğe aykırı suç isnadında bulunan, yalan yanlış bilgiler ile halkı gammazlayan, memleket meselelerine, vergi işlerine karışan, sonuç itibarıyla ahâlîye zulm edilmesine sebep olan kişiler hakkında halkın ortak şikâyetleri görülmektedir⁵⁸.

Vergiden kaynaklanan sorunlar da ortak şikâyetlere yol açıyordu. Yine bu tarihlerde (25 Şubat 1865), bir kısım Danicalı kendilerinin yabancı ülke tebaasından olduklarını iddia ederek vergi ödemekten kaçınıncı Rum ahalinin ortak tepkisine sebebiyet vermiştir⁵⁹. Kocabaşılık iddiasıyla halktan cebren para

⁵⁴ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 5, s.87, hüküm 273, Evâil-i L sene 1172 [28 Mayıs 6 Haziran 1759] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.160-2.

⁵⁵ BA, DH.MKT.nr. 1432/22; 1433/17.

⁵⁶ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr.7, s.39, Evâhir-i L sene 1177 [23 Nisan-1 Mayıs 1764] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.204.

⁵⁷ Danca ahalisinin karyelerinde bulunan başibozuk Arnavutların defedilmesi talebi. BA, MVL, nr. 550/78, 24 Cemaziyelahir 1284 [23 Ekim 1867].

⁵⁸ Evâsıt-ı L sene 1155 [9-18 Aralık 1742] s.190. Ayrıca bkz., BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 3, s.315, hüküm 1160, Evâil-i Z sene 1167 [19-28 Eylül 1754] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.202; BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 10, s.219, hüküm 785, Evâhir-i S sene 1197 [26 Ocak-3 Şubat 1783] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.202.

⁵⁹ BA, Hr.TH. 4/10. Yunan tebaasından olduklarını iddia edenlerin sayısı 9, Rusya tebaasından olduklarını iddia edenlerin sayısı iki kişi idi. Bu tarihlerde gerçek olarak Yunan tebaasından olup da Danca’da ikamet eden 17, Rusya tebaasından 7 kişi yaşıyordu.

tahsil edilmesi de Darıca'da zimmi halkın ortak şikâyetine sebep olmuştur⁶⁰. Zimmi ahalinin ortak şikâyeti, bazen yerleşik sisteme zarar verdiği, edinilmiş haklara müdahale edildiği iddiasıyla da yapılmıştır. 1743 tarihli Gebze kaza naibine yazılan hükümde böyle bir şikâyet yer alırken, Darıca'da tarım arazilerinin statüleri ile ilgili açıklamaya da yer verilmiştir; Darıca'nın Çelebi Sultân Mehmet Hân'ın Bursa'da inşa ettiği imaret ve sebilin evkafı mükataası olduğu, Darıca mükataası köylerinin “*mefrûzu'l-kalem ve maktû'u'l-kadem min keilli'l-vücûb serbest olup ve re'âyâsının şer'an abz ü habsi lâzım geldükde mukata'a-i mezâkûre voyvodası ma'rifetiyle olagelüp taraf-ı âbardan vecben mine'l-vücûb dabl olunmak icâb itmez...*”, yani idari-mali-adli muafiyetleri olduğuna yönelik tespit yapıldıktan sonra⁶¹, bazı askerî sınıf mensupları ile rençberlik iddiasıyla dışarıdan gelen Kürt ve Türkmân taifesinden bazı şahısların köyün zimmî halkını rahatsız ve taciz ettikleri, emniyet ve huzuru bozdıkları, bu sebeple de perişan olup dağıldıkları, köyü terk ettikleri, bu durumun vakfın mükataa gelirlerinin azalmasına da sebebiyet verdiği açıklanmaktadır. Bu mağduriyet ve zararın önüne geçmek için mükataa voyvodası ve kaza kadısı marifetiyle halkı taciz eden bu kimselere mani olunması istenir⁶².

Osmanlı taşrasında ehl-i örf (yönetici), ayan ve mültezimlerin kanun dışı talepleri, halk üzerinde zorbalığa varan uygulamaları da çoğu zaman ortak şikâyet konusu oluyordu. 1806 yılına ait Darıca ahali hisseslerine düşen on beş bin yüz elli dokuz buçuk kuruş vergiyi ödedikleri halde, nahiyeye a'yanı tahsil edilen bu vergiyi, mahsup etmeyerek gelecekte vuku bulacak vergiye sayarız diye ısrar etmekte, halk üzerine baskı kurmaktadır⁶³. Yine, Darıca köyü ahali aşar vs vergilerini köy zabıtlarına –mültezim- ödedikleri halde, 1238-9/ 1823-4 senelerine mahsuben köyün mültezimi Sertunayî Cığâl Hâcî Ahmed aşar vs rüsumdan ayrı olarak köy halkının otuz bin kuruşunu cebren alınca köy ahali mültezimden paranın istirdadını talep edeceklerdir. 1825 tarihli Gebze naibine yazılan hükümde her bir köylü ile mültezimin yüzleştirilerek haksız olarak aldığı paranın tahsili istenmiştir⁶⁴. Halkın haksız vergi talebine yönelik şikâyetleri ilerleyen tarihlerde de devam etmiştir. 1883 başında Darıca köyü ahalisinden iki yüzden fazla kişi vergi bakayaları olmadığı halde, Gebze kaymakamı ve

⁶⁰ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 10, s.220, hüküm 788, Evâsıt-ı S sene 1197 [16-25 Ocak 1783] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.212.

⁶¹ Büyük vakıfların ve reayasının idari, mali, adli muafiyetleri için bkz. Tabakoğlu, age, s. 445-6.

⁶² BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 1, s.84, hüküm 385, Evâil-i S sene 1156 [27 Mart 5 Nisan 1743]; Öztürk, age, s.54.

⁶³ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 16, s.268, hüküm 577; Evâsıt-ı Ş sene 1222 [14-23 Ekim 1807]; Öztürk, age, s.214.

⁶⁴ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 20, s.146, hüküm 387, Evâil-i L sene 1240 [19-28 Mayıs 1825]; Öztürk, age, s.216.

hakiminin haksız vergi tahsilinden, hapis ve tevkif etmek gibi kanunsuz işlemlerinden şikayetçi olmuştur⁶⁵

İltizam sistemi ve mültezimlerden kaynaklanan sorunlar mevzi bir sorun değil, devletin umumuna teşmil edilecek boyutta bir sorun olmaya devam etmiştir⁶⁶. 1839 tarihli Tanzimat Fermanı olarak literatüre geçen fermanla, dönemin genç sultanı Abdülmecid hem iltizam sisteminin kendisinden hem de mültezim zulmünden yakınmakta, yerine daha adil bir vergi sistemi getirilmesini istemektedir. Ne var ki, getirilen sistem başarılı olamamış, iltizam sistemi 1925 yılına kadar uygulamada kalmış, öşrün tasfiyesiyle beraber sistem kendiliğinden tasfiye edilmiştir⁶⁷. Bir sınai, ticari ve zirai işletmeyi gerek işletmek üzere gerekse vergisini tahsil etmek üzere iltizam yöntemiyle belirli süreliğine uhdesine alan mültezimler, daha yüksek kâr elde etme kaygısıyla kanunsuz işlemlere girişiyorlardı. 1760 tarihli Gebze naibine yazılan hükümde, işletmeci sıfatıyla Darıca mülteziminin usulsüzlüklerine yer verilmektedir. Darıca ve Akpınar köylülerinin tasarruf ettikleri bağlardan hasıl olan üzümün mültezime onda bir öşür verdikleri halde, mültezim halktan aldığı üzüm öşrünü yine halka kıyyesini ikişer pareye satmak için zorlamakta, halkın üzümün elde ettiği pekmezden de tekrar öşür talep etmektedir. Yapılan incelemede Defter-i Hakani'de öşr-ı şıra yazılmamış, yazılsa bile içki üretmek (hamır) yasaklanmış olduğu halde mültezim şıra öşrü talebi ile halka gadr etmektedir. İki köy halkı mültezimin haksız talebinin önlenmesini istiyor. Verilen bilgiler içinde Darıca ve Akpınar köylerinin “*Sultân Yıldırım Hân oğlu Sultân Mehmed Hân tâbe serâbu Burusa'da olan imâretine vakf idüp el-ân vakfdur*” ifadesi bulunmaktadır. Her iki köyün buğday, arpa ve bağ öşrünün otuz üç bin dokuz yüz doksan altı akçe olduğu ve vakıf

⁶⁵ BA, İrade Dahiliye nr. 69835. 19 Rebiülevvel sene 1300 ve Fi 17 Kanun-ı sâni sene1298 [28 Ocak 1883] tarihli; Öztürk, a.g.e, s.220.

⁶⁶ 19. Yüzyılda Ege bölgesinde vakıf zeytinliklerde iltizamdan kaynaklanan sorunlar için bkz.Nihal Cihan Temizer-Said Öztürk, “19. Yüzyılda Osmanlı Vakıf Tarım İşletmeleri (Edremit, Kemeredremit, Ayvalık ve Ayvacık Örneği)”, *Vakıflar Dergisi*, Yıl: Aralık 2020, Sayı: 54, s.139-154.

⁶⁷ Fermanla; “Alât-ı tahribiyeden olup hiçbir vakitte semere-i nafi'ası görülmeyen İltizamât usul-i muzırrasın cari olarak bu ise bir memleketin mesalih-i siyasiyye ve umur ı maliyyesini bir adamın yed-i ihtiyarına ve belki pençe-i kahrına teslim demek olarak o dahi eğer zaten iyice bir adam değilse hemen kendi çıkarına bakıp cemi'-i hareket ve sekenâtı gadr ve zulümden ibaret olmasıyla ba'd ez-in ahali-i memalikten her ferdin emlak ve kudretine göre bir vergi-yi münasib tayin olunarak kimseden ziyade bir şey alınmaması...”. Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekalif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, Ankara, 1999, s.59, 316-7. Öşrün kaldırılışına ilişkin farklı yorumlar ile ilgili olarak bkz. Mehmet E. Palamut, “Aşar ve Düşündürdükleri”, İÜİF.Prof.Dr.Sabri Ülgener'e Armağan Özel Sayısı, İstanbul 1987, s.69-78; Gülsevin Okçuoğlu- İzzettin Önder, “Aşarın Kaldırılması”, İÜİF. Prof.Dr. Süleyman Barda'ya Armağan Özel Sayısı, İstanbul 1988, s.261-276.

defterinde kayıtlı olduğu belirtiliyor⁶⁸. Çifte vergi talebi anlamına gelen bir diğer haksız talep, Darıca iskelesi mülteziminde görülmektedir. Darıca iskelesini iltizam yöntemiyle işletmeye alan mültezim Tavukçubaşı Yorgi, iskeleden gelip geçen yolculardan tarifeye aykırı iki kat ücret/ rüsum alınca köyün Müslüman ve Gayrimüslim bütün sakinleri tarafından şikâyet edilmiştir. İzmit kaymakamına yazılan yazıda mültezimin mevzuata aykırı işlemlerinin önüne geçilmesi, mültezime verilen tarifenin uygun bir yere asılması, tarifeye uygun rüsum tahsiline dikkat edilmesi ve yine tarifeye aykırı olarak hareket ederse kanun gereği cezalandırılması istenmiştir⁶⁹. Mültezimlerin hukuk dışı uygulamalarına zaman zaman eşleri de dahil oluyordu. Darıca'nın hudutları dahilinde Akpınar çiftliğine mutasarrıf olan sabık İhtisab Ağası Hacı Ebubekir (mültezim) ismindeki şahsın zevcesi, çiftliğe ait olmayan köyün bağları civarındaki tarlaları yaylak olarak üçüncü şahıslara kiralayınca, bine yakın koyun köylülerin tarla ve bağlarına zarar vermeye başlar. Vaki şikâyet üzerine halka zarar verdiği tespit edilip men-i müdahale kararı verildiği halde karara uymayan mültezimin tekiden mahkeme kararına uyması istenir⁷⁰.

Köy halkının mültezim tercihine dair ortak talepleri de görülmektedir. 1785 tarihli Şile naibine yazılan hükümde, vakfın köylerinden Darıca'nın mukaata haline getirilerek iltizam yöntemiyle işletildiği belirtildikten sonra, halkın Darıca mukataasını Mehmet yerine eski mültezimi Hasan'a iltizama verilmesi yönündeki talebi geçiyor. Gerekçe olarak da Hasan'ın müstakim, dindar, kanaatkâr, hal ve hareketlerinden bütün halkın hoşnut ve razı olduğu, Mehmet'ten ise, elinden ve dilinden, hal ve hareketinden rahatsız oldukları beyan edilmektedir. Yapılan inceleme sonunda, halkın talebi doğrultusunda mukataanın Hasan üzerinde ibka edilmesi kararlaştırılmıştır⁷¹.

Verginin ödenme şekli de mültezim ile halkı karşı karşıya getiriyordu. Darıca'da üzüm bağlarını tasarruf eden Rum ahali, ödemeleri gereken öşürü, üzüm üzerinden değil de hamr yani şarap üzerinden vermek isteyince vakfa zararı olacağı gerekçesiyle mültezim itiraz eder ve öşrün üzüm üzerinden alınması yönünde karar çıkarılmasını talep eder⁷².

⁶⁸ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 5, s.194, hüküm 597, Evâsıt-ı C sene 1173 [30 Ocak 8 Şubat 1760]; Öztürk, age, s.52.

⁶⁹ BA, A.MKT.DV, nr. 193/ 80, 22 Zilkade 1277 [1 Haziran 1861] tarihli; Öztürk, age, s.100.

⁷⁰ BA, Şikâyet Defterleri, nr. 62, s.7 hüküm 2, Evâsıt-ı Za sene 1124 [10-19 Aralık 1712]; Öztürk, age, s.38.

⁷¹ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 11, s.7, hüküm 14, Evâhir-i R sene 1199 [3-11 Mart 1785]; Öztürk, age, s.40-41.

⁷² BA, Şikâyet Defterleri, nr. 54, s.533, hüküm 3, Evâhir-i B sene 1121 [26 Eylül-5 Ekim 1709] tarihli karar; Öztürk, age, s.36.

Osmanlı taşrasında çok karşılaşılan ve köy halkının ortak şikâyetlerine konu olan bir mesele de halkın ortak kullanımına açık meraya yapılan müdahaledir. Darıca köy halkının müşterek merasına, aynı köyden üç zimmi kişi ziraat etmek maksadıyla müdahale edince köy halkı buna itiraz etmektedir. Kocaeli sancağı muhassılına, Gebze kazası naibine, kaza müdürüne ve diğer ilgili kimselere hitaben yazılan 1848 tarihli hükümde; söz konusu arazi veya mera, kişilerin tapu senediyle tasarruflarında ise buralarda ziraat etmelerinde kanunen bir mani olmadığı, eğer köy halkının müşterek mera yerleri ise bu müdahalenin önlenmesi istenmiştir⁷³.

9.3. Ehl-i Örf İle Mültezimler Arası Anlaşmazlıklar

Ayan ve mültezimlerin kanuna aykırı talep ve uygulamalarına karşı halkın ortak şikâyetleri olduğu gibi, bazen de ehl-i örf (yöneticiler) ile mültezimler arası anlaşmazlıklar vukua geliyordu. Gerek şikâyet dilekçelerinde ve gerekse alınan kararlarda, dolaylı olarak tumar, iltizam, vakıf, miras gibi konuların sahada uygulanış biçimine de yer verilmiş oluyordu. 1761 tarihli mültezim ile subaşı arasındaki bir anlaşmazlığa yer verilen davada mirasçı bırakmadan vefat eden kişilerin mirasının aidiyeti konusuna değinilmektedir. Darıca'da geride mirasçı bırakmadan vefat eden kişinin terekesi beytülmal, dolayısıyla Darıca mukataasını iltizama alan –kayıtlarda sahib-i arz diyor- mülteziime ait olması gerekirken Tuzla köyü subaşısı vefat edenin kışlaktaki koyunlarını sürüp götürüyor. Mültezim Hacı Mehmet buna itiraz ediyor, koyunların iadesini istiyor. Yapılan incelemede, Darıca köyünde beytülmalın Defter-i Hakani'de sahib-i arza hasıl yani gelir yazıldığı, köyde bilâvaris vefat eden -yeniçeri ve ona tabi olanlar dışında- kimselerin beytülmal ait olan terekelerini öteden beri Darıca köyünün zabitlerinin (yani iltizama alan kişiler, mültezimler) kabzetmekte olduklarına yer veriliyor⁷⁴.

9.4. Toprağın Tasarruf ve İntikal Hükümlerine Aykırı İşlemler

Toprağın tasarruf ve intikal hükümlerine uyulmadığına ilişkin sayısız örnekler var. Sahib-i arz sıfatıyla intikal hükümlerine uymayan mültezim ile toprağı tasarruf eden halk arasında sürtüşmeler devam etmiştir.

Arazi üzerinde müşterek mutasarrıflar iken mirasçı bırakmadan vefat eden kardeşin hissesinin takdir olunacak tapu resmi ile verilmemesi⁷⁵, vefat eden

⁷³ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 23, s.21, hüküm 39, Evâhir-i Ca sene 1264 [26 Nisan-4 Mayıs 1848] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.134.

⁷⁴ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 6, s.16, hüküm 49, Evâil-i Z sene 1174 [4-13 Temmuz 1761] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.168.

⁷⁵ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 7, s.148, hüküm 447, Evâsıt-ı C sene 1178 [6-1 Aralık 1764] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.170..

kişinin tapuya hak sahibi oğlu olmadığından tek kıza intikal etmesi gereken arazinin yüksek tapu resmi alma niyetiyle araziye el konulması veya bir başkasına tevfiz edilmesi⁷⁶, oğul, kız, erkek kardeş gibi öncelikli intikal etmesi gereken kimse kalmayınca, hakk-ı tapusu anneye intikal etmesi gereken arazinin verilmemesi⁷⁷ gibi sahib-i arz sıfatıyla mültezimlerin kanunsuz uygulamaları görülmektedir. Diğer taraftan intikal hükümleri gereği vefat eden kadının geride hakk-ı tapuya müstehak kimsesi kalmadığı için sahib-i arzın dışardan birine ferağ ve tevfiz ettiği araziye, kızkardeşin tapu hakkı kendisine ait olduğu iddiasıyla el koyması gibi işlemler görülmüyordu⁷⁸. Fakat dava süreci içerisinde ileri tarihlerde, vefat eden kadının arazisine el koyan kızkardeşe, resm-i tapu alınarak arazinin tasarrufu verilmiştir⁷⁹.

Hukuka intikal eden bu tür dava süreçlerinde, Osmanlı tımar sisteminin işleyişi ve bu işleyiş sırasında ortaya çıkan sorunlar karşısında üretilen çözümler görülmektedir. Nitekim 1853 tarihinde Darıca köylüleri arasında çıkan bir arazi anlaşmazlığına ilişkin divandan çıkan bir karar metninde tımar sisteminde arazilerin üç yıl boş bırakıldığında bir başkasına tapu bedeli alınarak verilebileceğine dair mevzuat hatırlatılmıştır⁸⁰. Yine bu metinlerden anlaşıldığı üzere bir vakfa ait arazi mukataa haline getirilerek iltizam yöntemi ile işletilse dahi tımar sisteminde cari bazı kurallar işlemektedir. Tımar sisteminde vefat eden kişinin tasarruf ettiği yerler, oğluna, oğlu yoksa kızına intikal ederken, vefat edenin hiç çocuğu yoksa sahib-i arz sıfatıyla sipahi bir başkasına tevfiz ediyordu. Çelebi Mehmet'in vakıfları arasında yer alan Darıca köyü arazisi mukataa haline getirilerek iltizam-malikâne yöntemiyle işletilmiş idi. Mültezimden bu arazileri ziraat yapmak üzere alan şahıslar vefat ettiklerinde, tımar sistemindeki intikal kaideleri esas alınarak, vefat edenin oğlu veya kızının olmaması üzerine bir başkasına verilmiştir. Metinde sahib-i arzdan bahsedilmektedir. Sahib-i arz tımar sisteminde sipahiyi karşılamaktadır. Burada ise sahib-i arz Darıca köyünü/ mukataasını vakıftan iltizam suretiyle alan mültezim olmalıdır⁸¹. Dikkat çeken

⁷⁶ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 12, s.149, hüküm 439, Evâhir-i Za sene 1208 [20 29 Haziran 1794]; Öztürk, age, s.42; BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 13, s.6, hüküm 12, Evâhir-i B sene 1210 [31 Ocak-9 Şubat 1796] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.142.

⁷⁷ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 15, s.63, hüküm 160, Evâil-i R sene 1218 [21-30 Temmuz 1803] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.172.

⁷⁸ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 12, s.295, hüküm 857, Evâil-i C sene 1210 [13-22 Aralık 1795]; Öztürk, age, s.44-45.

⁷⁹ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 13, s.21, hüküm 52, Evâsıt-ı Ş sene 1210 [20-29 Şubat 1796]; Öztürk, age, s.48.

⁸⁰ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 23, s.146, hüküm 348, Evâhir-i Ca sene 1269 [2-11 Mart 1853] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.136.

⁸¹ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 12, s.295, hüküm 857, Evâil-i C sene 1210 [13-22 Aralık 1795]; Öztürk, age, s.44-45.

bir ayrıntı arazileri tasarruf ederken vefat eden kişi Seyyid Mustafa, bu arazileri işletmek üzere sahib-i arzdan talep eden kızı ise Şerife Hatice'dir. Bu tarihte Gebze naibi de es-Seyyid Mehmet Habib'dir. Darıca arazilerine sahib-i arz sıfatıyla denetim ve vergileri tahsil yetkisi –ber-vech-i malikâne- verilen kişi el-Hâc Mehmet'tir. Seyyid ve şerif/şerife sıfatları Hz. Peygamberin soyundan geldiğini ifade eder. El-Hâc sıfatı ise bilindiği üzere hacca gidenler için kullanılır. Arazileri tasarruf eden de, naib de Seyyid'dir. Malikâne yöntemiyle Darıca tarım arazilerini işletme yetkisine sahip kişi de hacıdır.

Küçük yaşta yetim ve öksüz kalan çocuklara tayin edilen vasilerin tasarruflarına müdahale de dava konusu oluyordu. 1801 tarihinde, Darıca'da yetim kalan iki çocuğa intikal eden yerleri vasisi Hatice hanım işletip, öşrünü ve diğer vergilerini sahib-i arza eda ettiği halde, çocukların büyük kardeşi Muhyiddin bu yerlere dört yıldan bu yana müdahale etmekte, vasi tarafından icar eylediği kimselerin zirai faaliyetlerine engel olmakta idi. Bu konuda daha önce men-i müdahale kararı çıktığı halde, Muhyiddin'in müdahalesi devam etmiş, konu yargıya taşınmıştır⁸².

Toprağın tasarruf ve intikal hükümlerine aykırı davranılmasından dolayı mültezimler de zaman zaman halktan şikayetçi oluyordu. 1755 yılında, intikal hükümleri çerçevesinde mültezim tarafından tapu bedeli alınarak tevfiz edilmek istenen araziye dışardan müdahale edilerek mültezimin bu işlemine mani olununca, vakfın gelirlerine zarar vereceği gerekçesi ile mültezim şikayetçi olmuş ve müdahalenin önlenmesini talep etmiştir⁸³.

Vakıf araziler üzerinde mülkiyet iddiaları da mültezimlerin şikâyetine sebep oluyordu. 1755 tarihinde Darıca'da vakfa ait enginar tarlasını tasarruf eden şahsın ölümü üzerine, kızı bu arazilerin kendi mülkleri olduğu gerekçesiyle intikal vergisi yerine düzenlenen resm-i tapu ödemeyeceğini belirtmesi üzerine, vakfın iltizama verdiği İbrahim isimli mültezim şikâyetçi olur⁸⁴.

9.5. Ahdin Bozulması Meselesi

Darıca sakinlerinden Nikolaki Soraki isimli zimmi şahıs, ülkeden ayrılıp, “dar-ı harb”e, muhtemelen bir Avrupa ülkesine iltihak etmiş, yani o ülkenin vatandaşlığına geçmiştir. Nikola'nın Osmanlı ülkesinden ayrılışı ile “nakz-ı ahd” etmiş yani ahdini bozmuş olduğu, Darıca'nın Osmanlı'ya iltihakında halkın

⁸² BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 14, s.61, hüküm 149, Evâsıt-ı S sene 1216 [23 Haziran 2 Temmuz 1801]; Öztürk, age, s.218.

⁸³ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 3, s.351, hüküm 1275, Evâil-i Ca sene 1168 [13-22 Şubat 1755]; Öztürk, age, s.56.

⁸⁴ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 3, s.348, hüküm 1265, Evahir-i R sene 1168 [4-12 Şubat 1755]; Öztürk, age, s.36.

verdiği akdi bozmuş ve nihai olarak Osmanlı vatandaşlığından çıkmış olduğu iddia edilir. Bu gerekçelerle el konulan Nikola'nın ev, bağ ve bahçe ile diğer emval ve eşyasını oğlu Dimitri geri almak isteyince, köy halkından bazı kimseler Dimitri'nin bu talebine karşı gelir, babasından kalan emlak ve eşyanın verilmesine mani olur. Dimitri'nin müracaatı üzerine konunun hukuki yönü Divan-ı Hümayun'dan sorulur. Olay anlatıldığı gibi sabit olursa, yapılan müdahalenin engellenmesi gerektiği ve bu konuda padişah emrine de ihtiyaç olduğu belirtilir. Davanın bu mevzuat çerçevesinde mahallinde görülmesi için Gebze nahiye naibine 1805 tarihinde hüküm yazılır⁸⁵. Verilen kararda dikkati çeken bir husus, Darıca'da yaşayan Gayrimüslimlerin hukuki statülerinin konu edilmesidir. Başta da değindiğimiz gibi, Darıca halkı Çelebi Sultan Mehmet'in askerlerine silahla karşılık vermeden kendi istekleri ile Osmanlı hakimiyetini tanımışlar, Osmanlı yönetimi de bu insanlara can, mal emniyetini haiz ahd ve eman vermiştir. Hükümde bu ahd u eman hatırlatılır.

9.6. Zarar-ı Şer'i

Zarar-ı şer'i, Osmanlı toplumunda işlerliği olan bir ilkedir. Şahıs veya amme maslahatına uygun olmayan bir kısım icraatlar zarar-ı şer'i ilkesine dayanılarak dava konusu olmuştur. Bu ilkeye bağlı birçok fetva verilmiştir. Bu ilkenin işletilmesi Osmanlı Devleti'nde şehirciliğin gelişmesine önemli katkı sağlamıştır⁸⁶. 1794 tarihli hükümde, zarar-ı şer'i kavramı çerçevesinde çevrenin korunması ve kamu sağlığını doğrudan ilgilendiren bir davanın seyri görülüyor; Darıca'da Bekir isimli şahsın şikâyetine bakılırsa, sahip olduğu mülk evinin bitişiğinde bulunan Eyyüboğlu Mustafa, evin sarf suyunu (atıksu) Bekir'in arsasına bırakıyor. Bekir zarar-ı şer'isi olduğu gerekçesiyle konuyu yargıya taşıyor ve bu konuda şeyhülislam fetvası bulunduğu, fetva gereğince işlem yapıp, bu zararın (zarar-ı şer'i) engellenmesini talep ediyor⁸⁷.

9.7. Miras Meseleleri

Aile içi miras anlaşmazlıkları Osmanlı hukuk müesseselerini meşgul eden önemli başlıklar arasında yer alır. Osmanlı şeriye sicilleri, ahkâm ve şikâyet defterleri gibi kaynaklarda miras davalarına sıkça rastlanılır. Miras davaları

⁸⁵ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 16, s.52, hüküm 112, Evâhir-i R sene 1220 [19-28 Temmuz 1805]; Öztürk, age, s.184.

⁸⁶ Said Öztürk, "Osmanlı Devleti'nde Çevre Koruma ve Geliştirme Uygulamaları", *Çevre, İnsan ve Tarih I-II*, (Ed. Said Öztürk), İstanbul 2007, İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İSTAÇ AŞ) Yayınları, c.2, s.433, 720, 754; Tahsin Özcan, *Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı*, İstanbul 2003, s.108,119, 140, 315, 338, 344.

⁸⁷ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 12, s.168, hüküm 494; Evâsıt-ı M sene 1209 [8-17 Ağustos 1794] tarihli hüküm; Öztürk, age, s..206. Atıksu ile ilgili fetvalar için bkz. Tahsin Özcan, Age, s.216-217.

toplumun her kesiminde görülmektedir. Rum ahalinin yoğun olarak yaşadığı Darıca'da Rumların mirastan kaynaklanan anlaşmazlıkları dönemin Osmanlı şer'i mahkemelerine intikal etmiştir.

Darıca'da zimmi mirasçılar arası bir anlaşmazlıkta zamanaşımı ilkesi hatırlatılarak-on beş yıl- davanın mahallinde görülmesi ve neticenin İstanbul'da ilgili makamlara bildirilmesi istenir⁸⁸. Vefat eden kişinin geride küçük yaşta çocukları kaldığında bu çocukların haklarını koruma konusunda hassasiyet gösterilmekte idi. Osmanlı kadısının miras üzerinde denetim yapmasının gerekçeleri arasında küçük yaşta mirasçı kalanların haklarını koruma geliyordu. 1817'de Darıca köyünde varislere intikal eden mirasta kıymetli mallar olduğundan, bunların Darıca köyünde satışı yapıldığında küçük yaşta yetim kalan iki çocuğa büyük bir zarar olacağı endişesiyle piyasa değerinden satılması için terekenin İstanbul'a gönderilmesi yönünde karar alınır⁸⁹. Zaman zaman hissedarlardan birinin mirasın tamamına el koymasından kaynaklanan davalar da görülüyordu⁹⁰. Murisin sağlığında mirasçılardan birine yaptığı hibenin vefatından sonra diğer mirasçıların kabul etmeyişi durumunda da konu mahkemeye intikal ediyordu⁹¹.

Aile içi miras anlaşmazlıklarının yanında mirasa dışardan müdahaleler de söz konusu idi. 1823 yılına ait bir dava, küçük yaşta yetim kalan çocuğa miras kalan mülk bağa haksız el koyan kişinin müdahalesi ile ilgilidir. Görülen dava çocuğun lehine sonuçlanır⁹².

Mirasçılar ile üçüncü şahıslar arasında görülen davalarda, murisin hayatta iken gerçekleştirdiği veya gerçekleştirdiği iddia edilen işlemler de önemli yer tutar. Zaman zaman murisin hayatta iken yaptığı işlemler varisler tarafından kabul edilmeyerek dava konusu oluyordu⁹³. Miras mallar üzerinde hibe iddiası

⁸⁸ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 23, s.45, hüküm 97, Fî evâil-i B sene 1265 [24 Mayıs 2 Haziran 1849] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.192.

⁸⁹ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 19, s.81, hüküm 223, Evâil-i Z sene 1232 [12-21 Ekim 1817] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.166.

⁹⁰ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 11, s.55, hüküm 158, Evâst-ı L sene [11]99 [17-26 Ağustos 1785] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.186.

⁹¹ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 17, s.119, hüküm 244, Evâst-ı Ra. sene 1226 [5-14 Nisan 1811] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.164.

⁹² BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 20, s.101, hüküm 280; Evâil-i S sene 1239 [7-16 Ekim 1823] tarihli hüküm. Bu hükmün şerh kısmı hatalı olarak; İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 20, s.109, hüküm 303'ün başına konulmuştur. Şerh kısmının tarihi 26 R sene 1239 [30 Aralık 1823]. Öztürk, age, s.176.

⁹³ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 7, s.385, hüküm 1202, Evâst-ı B sene 1180 [13-22 Aralık 1766] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.194; BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 3, s.233, hüküm 872, Evâhir-i L sene 1166 [21-29 Ağustos 1753] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.198.

da ihtilafli konular arasındaydı⁹⁴. Küçük yaşta çocuklara tayin edilen vasiler ile diğer mirasçı veya çocuğun yakın akrabaları arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar da görülmektedir. Vasinin çocuğa harcadığı parayı talep edince sorun çıkıyordu⁹⁵.

9.8.Cinayet, Tecavüz, Diyet Davaları

Darıca'da cinayet, tecavüz, diyet gibi ceza hukukuyla alakalı davalar da görülmektedir. 1766 yılında vukua gelen bir cinayet davasında yeniçeriliğe karşı halkta kin ve nefretin saklı olduğuna tanık oluyoruz. Yeniçeri teşkilatının yetmiş beşinci cemaatinin neferlerinden olan Halil Beşe, Darıca'da işlettiği kahvehane önünde cinayete kurban gider. Darıca köy halkı birbirleriyle anlaşıp, katilleri gizler, yargılayıp ceza vermek mümkün olmaz. Maktulün babası Hasan katillerin bulunup mahallinde yargılanıp hak ettikleri cezaya çarptırılmasını talep eder⁹⁶. Dikkati çeken diğer bir ayrıntı ise, maktul yeniçeri olduğu halde, Darıca'da kahvehane işletmektedir. Osmanlı askeri teşkilatının klasik dönem yapısı içinde yeniçerilerin askerlik dışında her hangi bir uğraş içinde olmaları yasak iken, zamanla bu kural bozulmuş ve yeniçerilerin esnaflaştığı görülmüştür.

Gayrimüslimler arasındaki ceza hukukunu ilgilendiren davalar dönemin resmi mahkemelerinde görülüyordu. Bu mahkemelerde davacı ve davalı Gayrimüslim bile olsa “*şer’le görülüp icrâ-yı şer ve ihkak-ı hakk*” yani İslam Hukuku çerçevesinde yargılanmaya tabi oluyordu⁹⁷. Diyet talebi ile ilgili iki farklı dava örneği var; Birincisi 1768 tarihinde Darıca köyünde, Papazoğlu Estepol isimli şahıs, aynı köyden İsmail’in parmağını yaralayarak parmağı bütün bütün işlevsiz bırakmıştır. İsmail, Papazoğlu Estepol’den parmak diyeti verilmesini talep ediyor⁹⁸. Diğer bir diyet davası ise, 1763 yılında Darıca köyünde ölü bulunan şahsın diyetinin bütün köy ahalisinden tahsili istenir⁹⁹.

⁹⁴ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 19, s.160, hüküm 461, Evâsıt-ı Z sene [1]234 [1-10 Ekim 1819] tarihli hüküm. Selh-i Z sene [12]34 [19 Ekim 1819] tarihli şerh. Öztürk, age, s.180.

⁹⁵ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 17, s.31, hüküm 69, Evâsıt-ı S sene [12]25[18-27 Mart 1810]; Öztürk, age, s.190.

⁹⁶ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 7, s.284, hüküm 877, Evâsıt-ı Ş sene 1179 [23 Ocak 1 Şubat 1766] tarihli hüküm; Öztürk, age, s..210.

⁹⁷ 1762 yılında Darıca'da Angele isminde bekâr bir kıza tecavüz eden Yakova'nın çavuş marifetiyle ihzar edilip mahallinde yargılanması için Gebze naibine hüküm yazılıyor ve davanın “*şer’le görülüp icrâ-yı şer ve ihkak-ı hakk*” olunması isteniyordu. BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 6, s.118, hüküm 335, Evâhîr-i N sene 1175 [15-24 Nisan 1762] Tarihli hüküm; Öztürk, age, s..208.

⁹⁸ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 8, s.120, hüküm 367, Evâsıt-ı S sene 1182 [27 Haziran 6 Temmuz 1768] tarihli hüküm; Öztürk, age, s..208.

⁹⁹ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 6, s.316, hüküm 909, Evâsıt-ı R sene 1177 [19-28 Ekim 1763] tarihli hüküm; Öztürk, age, s..210.

9.9. Ticari Meseleler, Alacak-Verecek Davaları

Hukuka intikal eden ticari meseleler içerisinde ortaklıklar, borcun temerrüde düşmesi, haciz, şufa hakkının işletilerek alım satım yapılması gibi işlemler görülmektedir. Bu ticari işlemler toplumun her kesimi arasında yapılmıştır. Müslim-Gayrimüslim ortaklıkları kurulduğu gibi, her iki kesim birbirleri ile borçlanma ve kredi ilişkilerine de girmişlerdir.

Ticari ortaklıklar içinde Osmanlı Devleti'nde mudarebe ortaklığı en yaygın ortaklık türüdür¹⁰⁰. 1778 tarihli hükümde bu tür ortaklık kuran Müslim ve Gayrimüslim kişiler arasındaki anlaşmazlık konu edilmektedir. Davanın seyrine bakıldığında mudarebe hukukuna ilişkin ipuçları görülür. Darıca'da, diğer ortakların izni olmadan Varna'ya giderken yolda mudarebe malını zayi eden kişiden malın tazmin edilmesi istenmektedir. Sermayedar olan İbrahim ve Halil, Darıcalı Kırbacıoğlu Zakarya isimindeki zimmi kişiye yüz elli kuruş vermek suretiyle mudarebe ortaklığı kurarlar. Kırbacıoğlu sermayedarların izni olmadığı halde Varna'ya (Bugün Bulgaristan'da) yolculuk yaptığı sırada ticaret mallarını kaybediyor. Sermayedar İbrahim ve Halil, bu paranın tazmini konusunda şeyhülislam fetvası bulunduğunu ileri sürerek bu fetva gereği paranın Kırbacıoğlu'ndan tazmin edilmesini talep ediyorlar¹⁰¹. Bu davada sermayedar ile müteşebbis arasındaki anlaşmazlığın esası, İslam hukukunda emek-sermaye ortaklığına dayanan bu şirket türünde (mudarebe) sermayedarın ticari faaliyeti ve yeri sınırlandırma yetkisine dayanmaktadır. Sermayedar İbrahim ve Halil, mudarebe şirketindeki izin şartına istinaden zayi olan sermayenin/paranın tazminini talep etmektedirler. İslam hukukçuları mudarebe şirketinde yerin ve faaliyetlerin sınırlandırılacağı görüşündedirler. Osmanlı şeyhülislam fetvalarında da bu yönde fetvalar bulunmaktadır. Bu davada dikkati çeken bir konu ise sermayedarın Müslüman, müteşebbisin ise Gayrimüslim olmasıdır. İslam hukukçuları bu durumu iyi karşılamamışlardır¹⁰².

Komşuluk hakkı, alım satımda öncelik hakkı diye tanımlayabileceğimiz şufa hakkını ileri sürmek suretiyle satışa müdahale ediliyordu. 1807 tarihli hükümde sekiz hisseli balık dalyanındaki hissedarlardan biri hissesini dışardan bir kişiye satınca şufa hakkı ileri sürülerek hissedarlar bu satışın iptalini ve kendilerine devrini sağlar¹⁰³.

¹⁰⁰ Fethi Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü*, İstanbul 1998.

¹⁰¹ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 9, s.219, hüküm 838, Evâsıt-ı M sene 1192 [9-18 Şubat 1778] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.60.

¹⁰² Konu ile ilgili bkz. Osman Şekerci, *İslam Şirketler Hukuku*, İstanbul 1981, s.262, 265, 280, 307, Ahmed Akgündüz, *Şeyhülislam Ebussud Efendi Fetvaları*, İstanbul 2018, s.514, 515.

¹⁰³ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 16, s.285, hüküm 654, Evâhir-i L. Sene 1222 [22 30 Aralık 1807] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.64.

Borçlunun borcunu ödeme imkânı olmadığı durumlarda, mahallinde alacaklıların da hazır olduğu bir mecliste (meclis-i memleket) defaten ödeme imkânı olup olmadığı tahkik ediliyordu. Bu konuda (taksit-murabaha) Evâsıt-ı Cemaziyelahir 1268/6 Nisan 1852 tarihli bir nizamname düzenlenmiştir¹⁰⁴. 1849 yılında yargıya intikal eden bir alacak davasında Darıcalı zimmi bir şahıs 45 kişiye borçlanmıştır. Davanın detaylarına bakıldığında; Darıca köyünde yaşayan Nikola isimli zimmi kişinin 45 kişiye toplam 80749 kuruş borcu bulunmaktaydı. Ancak Nikola bu borçlarını defaten ödemeye gücü olmadığını ifade eder. Mahallinde tarafsız ehl-i vukufun yaptığı tahkikatta Nikola'nın borçlarını defaten ödemeye kudreti olmadığı sabit olur. Bunun üzerine borcun taksitle ödemesine karar verilir. Nikola'nın ne işle meşgul olduğu kaydedilmemiştir. Bu borçlanmanın mudarebe yöntemi içerisinde bir emek-sermaye ortaklığına dayalı bir işlem olup olmadığı açıklanmamıştır. Yaptığımız incelemede Nikola, 29 Müslüman, 16 zimmi olmak üzere 45 kişiye çeşitli miktarlarda borçlanmış, borçlulardan biri Ayşe Hatun isimli Müslüman bir kadın. Alacaklıların tamamı da Darıcalıdır¹⁰⁵.

Temerrüde düşen alacakların tahsili ile ilgili 1861 yılında görülen diğer bir davada; Osmanlı tebaasından Andon isimli kişinin Darıca köyünde yirmi bir kişiye toplam 13200 kuruş borcu bulunmaktadır. Alacaklılardan dördü Müslüman diğerleri zimmidir¹⁰⁶. 1866 yılına ait görülen bir başka davada ise Darıca köyünde Hasan, İsmail ve Mehmet isimli şahısların toplam yedi kişiye 8500 kuruş borçları bulunmaktadır. Alacaklıların üçü aynı köyden zimmi kişilerdir¹⁰⁷.

Borçların ödeme yöntemleri içerisinde istiğlal denilen bir yöntem de başvurulmuştur. 1744 tarihli hükümde açıklandığı üzere, Ermanoz ve Ferikoli ? isimli Darıcalı iki zimmi şahıs, dokuz kişiye farklı miktarlarda toplam 1770 kuruş borçları bulunmaktadır. Borçlu bu iki şahıs alacaklılarla yaptıkları anlaşmada, sahibi oldukları, bağ, bahçe ve tarla mahsulünden istiğlal yöntemi ile yani bu arazilerin geliri ipotek edilerek ödeme yapacaklardı. Yedi yüz elli kuruş alacağı olan Bekir Ağa isimindeki şahıs, kendisine istiğlal yani ipotek edildiği iddiası ile bu gelirlerin tamamına el koymuştur. Yapılan müracaat üzerine, borcun taksitle

¹⁰⁴ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 25, s.137, hüküm 231, Evâhir-i Şaban sene 1282 [8-17 Ocak 1866]; Öztürk, age, s.70.

¹⁰⁵ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 23, s.55, hüküm 124, Evâsıt-ı Muharrem sene 1266 [27 Kasım-5 Aralık 1849] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.68-69.

¹⁰⁶ BA, İstanbul Ahkam Defteri, nr. 25, s.38, hüküm 67, Evâsıt-ı Ş sene 1277 [22 Şubat 3 Mart 1861] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.72-73.

¹⁰⁷ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 25, s.137, hüküm 231, Evâhir-i Şabân sene 1282 [8-17 Ocak 1866] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.70-71.

ödenmesi, defaten ödeme yapılması için borçlunun rencide edilmemesine karar verilmiştir¹⁰⁸.

Borçları ödeme/tahsil imkânı kalmadığı durumlarda haciz işlemi başlatılıyordu. Darıca sakinlerinden ve on üçüncü bölük neferlerinden İbrahim (cebeci) dört yüz elli kuruş borcunu ödemedi İstanbul'dan firar ediyor. Gebze naibine hitaben yazılan 1757 tarihli hükümde ocak tarafından tayin edilen kişi vasıtasıyla İbrahim'in Darıca'da bulunan mal ve eşyasının kayd altına alınması istenmiştir¹⁰⁹.

Sonuç

Kuruluş yıllarında Osmanlı hâkimiyetine geçen Darıca, Cumhuriyet dönemine gelinceye kadar Rum Ortodoks nüfusun ağırlıklı olarak yaşadığı bir köy ve kasaba görünümünü devam ettirmiştir. Lozan mübadelesi sonrası Rum nüfusun Darıca'dan ayrılmasıyla, kasabanın etnik ve dini yapısı Türk-Müslüman lehine dönecektir.

16-19. yy. arası nüfus durağan seyrini devam ettirmiştir. 19.yy ortalarından itibaren nüfus artış trendine girmiş ve bu trend devam etmiştir.

Bursa'da Yeşil İmare't'e vakfedilen Darıca arazisi üzerinde, yüzyıllar boyunca vakıf hukukunun, tımar, iltizam ve malikâne sisteminin cari olduğu bir mevzuat içinde üretim yapılmıştır. Vakfa ait gelir kaynakları Darıca mukataası adıyla mukataa haline getirilmiş ve özel sektöre ihale edilerek işletilmiştir. Umum itibarıyla vakıf araziler üzerinde tahakkuk eden vergiler mukataa haline getiriliyor, açık ihale suretiyle üç yıllığına iltizama veriliyordu. Darıca mukataası Osmanlı maliyesinde 18. yy sonlarında başlayan ve ömür boyu iltizam olan malikane sistemine dahil edilmiş idi. Darıca mukataasını iltizama alan mültezim-sahib-i arz sıfatıyla da anılıyordu- arazi üzerinde tahakkuk eden vergileri tahsile yetkili olduğu gibi, bu vakıf arazilerin tefvizine de yetkili idi. Tımar sistemindeki intikal hükümleri bu arazilerde de tatbik ediliyordu.

Darıca, tarımın ağırlıklı olduğu bir ekonomiye sahipti. Hububat tarımı yanında bahçe tarımı ve zeytincilik yapılmakta idi. Hane sahipleri küçük ve büyükbaş hayvancılık yapmakla birlikte hayvan sayıları sınırlı idi. Aile ihtiyaçlarını gidermeye yönelik bir özellik arz ediyordu. Bir sahil kasabası olması itibarıyla balıkçılık ve deniz taşımacılığı da önemli idi. Tarım işletmeleri genel

¹⁰⁸ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 1, s.206, hüküm 928, Evâhir-i R sene 1157 [3-11 Haziran 1744] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.84.

¹⁰⁹ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 4, s.152, hüküm 473, Evâhir-i C sene 1170 [13-21 Mart 1757] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.90.

İtibariyle küçük ölçekli olup, elli ve daha yukarı dönüme sahip işletmeler çok sınırlı sayıda bulunuyordu. Tarımda ortakçılık ve kiracılık gibi usullere de başvurulmuştur.

1910 yılında yangın dolayısıyla yapılan tespitlere bakılırsa, Darıca bir kaza ölçeğinde şehir hayatı için lazım gelen ticari, sınai ve hizmet müesseselerine sahipti. Darıca'da, yüzyıllar boyunca kireç üretimi yapılıyordu. İstanbul'un kireç ihtiyacının karşılandığı yakın yerlerden biri idi. Yirminci yüzyılın başlarında un ve çimento fabrikaları kurulmuş, bu sanayi kuruluşlarından olan çimento fabrikası günümüze gelmiştir.

Darıca toplumu dini ve etnik açıdan homojen değildi. Bu farklılık bir zenginlik olarak görülse de zaman zaman çatışmaların da kaynağı olmuştur. 18. yüzyıl ortalarında dini aidiyetler sebebiyle toplumda ciddi huzursuzluklar meydana geldiği gibi, yirminci yüzyıl başlarında iyice hızlanan siyasi-dini-etnik ayrışmadan kaynaklanan ve toplum huzurunu selbeden çatışmalar Lozan mübadele kararlarına kadar devam etmiştir.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BA)

İstanbul Ahkam Defteri, nr. 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 23, 25

MAD, nr. 22

ML_VRD_TMT_d (Temettuat Defterleri), nr. 3585, 3586, 3591, 3604, 3606

Mühimme Defteri, nr. 21, 23

Şikayet Defterleri, nr. 54, 62

Tahrir Defteri, nr 438

A.MKT.DV, nr. 193/ 80

BEO 2340/175458, 10 Ra 1322

BEO, 2523/ 189220, 4 M 1323

C.BLD, nr.118/5863.

C.DH, 339/16908

Cevdet Zabtiye, nr. 403

DH.EUM. 5. Şb. nr. 44/ 7

DH.İ.UM, nr. 89-1, 2025/14092, 471/11,

DH.İD. 144/56

DH.MKT.nr. 1432/22, 1433/17.

DH.UMVM, nr. 92/21
DH-İD, nr. 107-10
HR.MKT, nr. 9-2
HR.TH. 4/10.
HR.TO. 465/53
İ.DFE, nr.16/17
İ.ML, nr. 1328 Za 7-2
İ.RSM, nr. 6 Ra 1322-4
İ.ŞD, nr. 80/4713
İ.TNF, nr. 22/31
İrade Dahiliye nr. 69835
İrade-i Seniyye, BA İ.ML, nr. 88/2.
MB.İ..113/184.
MVL, nr. 550/78.
NFS.d, nr. 618, 8893.
ŞD, nr. 715/16, 3180/28.
TKA. TT. 579
Y.A.RES. 20/11.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Drama muhacirleri 272.0.0.11.20.99.1 (06.11.1924), 272.0.0.12. 43.64.9 (02.01.1925);
Girit muhacirleri 272.0.0.11.17.78.11 (06.03.1924); Selanik Siroz muhacirleri
13.16.13.2.666/2023.8 (10.07.1926; Manastır muhacirleri 130.16.13.2.149.1.12
(12.07.1924); Yanya muhacirleri 130.16.13.2.1026.4110.3 (13.02.1925).

Ahmet Refik, *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, Enderun Kitabevi,
İstanbul 1988

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Şeyhülislam Ebussud Efendi Fetvaları*, İstanbul 2018

Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Luğatı*, Dersaadet, 1313

ÇELİK, Gülfettin, “Kocaeli Yarımadasında Nüfus ve Yerleşim (15-19. Yüzyıllar)” *Gazi Akça Koca* (Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli tarihi sempozyumu bildirileri), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015, c.1

ÇELİK, Gülfettin, *Gebze (Sosyo-Ekonomik Bir İnceleme) I-II*, Gebze 2003, c. 1

Derviş Ahmed Aşık: *Tevarih-i Al-i Osman (Aşıkpaşazade Tarihi)*, İstanbul 1332

DÖLEN, Emre, ‘Osmanlı Döneminde Kocaeli’ndeki Sanayi Kuruluşları’, *Gazi Akça Koca* (Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli tarihi sempozyumu bildirileri), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015, c.2

Evlîya Çelebi Seyahatnamesi, İstanbul 1314, c. 2,

- GEDİKLİ, Fethi, *Osmanlı Şirket Kültürü*, İstanbul 1998.
- Hoca Sadettin Efendi, Tacü't-Tevarih I-V, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1992, c.2
- KARADEMİR, Zafer, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Ülkesinde Kireç Üretimi Ve Tüketimi”, *Tarihın Peşinde -Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi-Yıl: 2018, Sayı: 19.*
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, II. Baskı, Ankara 1997.
- KILIÇ, Şahin – KAPLANOĞLU, Raif, “Osmanlı Kuruluş Devrinde; Doğu Marmara Kıyılarında Türk İskânı”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığı*, Sayı 21, Yıl 14 Güz 2016 Sayı 21
- KİRACI, Mehmet, *Cumhuriyet Döneminin İlk Göçü: Türk Yunan Nüfus Mübadelesi*, YL Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006
- KOLCUOĞLU, Mutlu Kerem, *Karye-i Darıca'dan Darıca İlçesine*, İstanbul 2013
- Mehmet Neşri, *Kitâb-ı Cibân-nümâ*, Yay. F.R.Unat- M.A.Köymen, Ankara 1987, 2. Baskı
- OKÇUOĞLU, Gülsevin- Önder, İzzettin, "Aşarın Kaldırılması", *İÜİF. Prof.Dr. Süleyman Barda'ya Armağan Özel Sayısı*, İstanbul 1988
- ÖZCAN, Tahsin, *Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı*, İstanbul 2003
- ÖZTÜRK, Said (Ed.),, “Osmanlı Devleti’nde Çevre Koruma ve Geliştirme Uygulamaları”, *Çevre, İnsan ve Tarih I-II*, İstanbul 2007, İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İSTAÇ AŞ) Yayınları, c.2
- ÖZTÜRK, Said, “Türkiye’de Temettuat Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c.1, sayı 1. İstanbul 2003
- ÖZTÜRK, Said, *Osmanlı Belgelerinde Darıca*, İstanbul 2005
- ÖZTÜRK, Said, Temettuat Tahrirleri, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 4-5 (Osmanlı Özel Sayısı), İstanbul 2000.
- PALAMUT, Mehmet E., "Aşar ve Düşündürdükleri", *İÜİF.Prof.Dr.Sabri Ülgener'e Armağan Özel Sayısı*, İstanbul 1987
- SARI, Muhammet- Can, Ayşegül, “Lozan Antlaşması Gereğince Girit’ten Türkiye’ye Göçün Basına Yansıyan Yönleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVIII/36 (2018-Bahar)
- SAYIN, Abdurrahman Vefik, *Tekalif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, Ankara, 1999
- Solakzâde: *Solakzâde Tarihi*, Haz. Vahid Çabuk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1989
- ŞEKERCİ, Osman, *İslam Şirketler Hukuku*, İstanbul 1981
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Osmanlı Mali Tarihi*, İstanbul 2016
- TEMİZER, Nihal Cihan- Öztürk, Said, “19. Yüzyılda Osmanlı Vakıf Tarım İşletmeleri (Edremid, Kemeredremid, Ayvalık ve Ayvacık Örneği)”, *Vakıflar Dergisi*, Yıl: Aralık 2020, Sayı: 54
- ULUGÜN, F. Yavuz, “Kocaeli’de Tarihsel Göçler”, *Gazî Akça Koca (Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli tarihi sempozyumu bildirileri)*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015 c.3

YAVUZ, Fikrettin, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bir Sahil Kasabası: Darıca”, *Gazi Akça Koca* (Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015, c.2